

Bekir obanzade'nin "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'ndeki Faaliyetleri ve Islahatlar Üzerine Görüşleri

Elnur AĞAYEV

Lefke Avrupa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / KKTC

AĞAYEV, Elnur, Bekir obanzade'nin "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti"ndeki Faaliyetleri ve Islahatlar Üzerine Görüşleri. CTAD, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 135-170.

Kırımlı aydın, şair ve ilim adamı-dilbilimci Bekir Sıdkı Çobanzade, Türkoloji biliminin temelini atılması ve gelişmesine yaptığı katkılarıyla bilinmektedir. Kırım'dan yola çıkan obanzade, yaptığı çalışmalarıyla Türkoloji dünyasının değerleri arasında yerini almıştır. Kırımlı bir çobanın oğlu olan Bekir, zamanla Türkoloji dünyasının obanzade'si olmuştur.

obanzade, Türkoloji dünyasına yaptığı katkıların önemli bir kısmını, hayatının 12 yılı yakın döneminin geçtiği 1920-30'lu yılların Türkoloji merkezi olan Azerbaycan'da gerçekleştirmiştir. Burada çeşitli ilmi kurum ve kuruluşlarda yer alarak, gazete ve dergilerde yazılar yazarak Türkolojiye hizmetlerini sürdürmüştür. obanzade'nin Azerbaycan'daki yaşamının 1925-1929 arasındaki yılları, bugünkü Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin temelini oluşturan "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti"nde geçmiştir. Cemiyetin bölüm, şube ve komisyonlarında görev alan obanzade, burada konferanslar vermiş, yapılan toplantılarda tartışmalara katılıp öneriler sunmuş, aynı zamanda Türkiye'de 1920-30'lu yıllarda maarif ve medeniyet sahasında yapılan ıslahatlar konusunda bildiriler okumuştur. Bu çalışma, arşiv kaynaklarından hareketle obanzade'nin Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'ndeki faaliyetlerini ve burada okuduğu bildiriler çerçevesinde onun Türkiye'de 1920-30'lu yıllarda maarif ve medeniyet sahasında yapılan ıslahatlara bakışını ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: obanzade, Türkoloji, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti, Türkiye'de 1920-30'lu yıllarda yapılan ıslahatlar.

AĞAYEV, Elnur, Activities of Bekir Sıdkı Chobanzade in the Association of Exploration and Study of Azerbaijan and His Speeches on Reforms. CTAD, Year 9, Issue 17 (Spring 2013), p. 135-170.

Bekir Sidki Chobanzade, the Crimean intellectual, poet and linguist, is famous for his contribution to the creation and development of study of Turkic languages. Thanks to his works Chobanzade took his place among the luminaries of the world of Turkic studies. Being a son of Crimean shepherd (turk. choban), over the course of time he turned into Chobanzade of the world of Turkic studies.

Chobanzade made a significant part of his contribution to the world of Turkic studies in Baku, the city that was the centre of Turkic studies in 1920-1930s, where he spent almost 12 years of his life. Here, being a member of various scientific institutions and organizations, he devoted himself to the service of study of Turkic languages by printing his articles in newspapers and magazines. Between 1925 and 1929 Chobanzade participated in the “Association of Exploration and Study of Azerbaijan” that was the basis of the future Academy of Sciences of Azerbaijan. While holding positions in the Association’s committees, departments and sections, arranging conferences and participating in discussions during the meetings held, he was making reports on the reforms in the sphere of public education and culture that were carried out in Turkey in 1920-1930s. The goal of this work is to characterize Chobanzade’s activities in the “Association of Exploration and Study of Azerbaijan” using archival sources and on the basis of reports prepared by himself to reveal his views on the reforms in the sphere of public education and culture that were carried out in Turkey in 1920s and the 1930s.

Keywords: Chobanzade, study of Turkic languages, Azerbaijanian State University, Association of Exploration and Study of Azerbaijan, reforms carried out in Turkey in 1920-1930s.

Giriş

Türkoloji biliminin gelişmesinde yaptığı müstesna hizmetleri ve Kırım’daki toplumsal hareketlerde faal görev alması ile tanınan Kırımlı şair ve ilim adamı-dilbilimci Bekir Sıdkı Çobanzade 15 Mayıs 1893 yılında Kuzey Kırım’daki Tavriya vilayetinin Karasubazar kasabasında doğmuştur.¹ Babası Abdülvahab

¹ Çobanzade’nin doğum tarihi ve doğum yeri konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. “15 Mayıs 1893 yılında Kuzey Kırım’daki Tavriya vilayetinin Karasubazar kasabasında doğmuştur” görüşü ağırlık kazansa da, bunun dışında da farklı doğum tarihi ve yer isimleri gösteren kaynaklara rastlanmaktadır. Örneğin, Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi’nin X. Cildinde Çobanzade ile ilgili yazıda doğum tarihi ve yeri “21 Ocak 1893 yılında Tavriya Guberniyası Simferopol Kazası Argın köyünde doğdu” şeklinde yazılmıştır (Bkz.: “Чобанзаде Бекир Ваһаб оғлу”, *Азәрбајҹан Совет Енциклопедијасы* [“Çobanzade Bekir Vahap oğlu”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*], X. Cild, Bakı 1987, s. 369). Ayrıca Çobanzade’nin doğum tarihi ve doğum yeri konusundaki farklılıklara Safter Nagayev, Şevket Hasanov, Revat Zeti, Müstecip Ülküsal gibi yazarların çalışmalarında da rastlanmaktadır. Kenan Acar, *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade (Dilçiliği ve Edebiyat Araştırmaları)* isimli çalışmasında bu farklı görüşleri tartışarak “Çobanzade 15 Mayıs 1893 yılında Kuzey Kırım’daki Tavriya vilayetinin Karasubazar kasabasında doğmuştur” fikrinde karar kılmıştır (Bu tartışma için bkz.: Kenan Acar, *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade (Dilçiliği ve Edebiyat Araştırmaları)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 33-35). Çobanzade’nin 1935 yılında yazdığı biyografisinde, “Ben 15 Mayıs 1893’te Tavrika Vilayetinin Karasubazar şehrinde doğdum” (Bkz.: D. P. Ursu, “Avtobiografiya Professora B. V. Çoban-zade”, *Golos Krıma gazetesi*, 11. 05.

çobandı; annesi ise “Hacı Abla” lakaplı Vaide Şerife (kimi kaynaklarda Zahide olarak belirtilmektedir) idi.² Çobanzade, soyadını babasının çobanlık mesleğinden almıştır. Daha sonraları ise bir şiirinde şöyle yazacaktır:

“Ne mırza bar soyumda, ne aytulu bay,

Babayım bir çoban, anam zaydabay”³

İlköğrenimini Karasubazar’da yaptıktan sonra, Akmescit’te 1906 yılında açılan ve İstanbul’dan gelen Yusuf Ziya adlı bir zat tarafından idare edilen rüştiye mektebine başlar. Ailedeki ekonomik sıkıntıya rağmen şehirde bulunan Hayriye Cemiyeti (Cemiyet-i Hayriye) başkanı Süleyman Akmollayev’in devreye girmesiyle eğitime başladığı bu mektepte Bekir’in üstün okuma, çalışma yetenekleri ortaya çıkar. Sınavlarını başarıyla tamamlar. Son sınavına katılan Kırım’ın ünlü matbuat hadimi Asan Sabri Ayvazov, Bekir’in sınavdaki başarısını gördüğünde onu başının üstüne kaldırır ve “Aferin, Çoban-zade’ye! İşte sana Çoban oğlu” diye seslenir.⁴Taymas’ın ifadesiyle, bu çoban çocuğunun ruhuna fikir, milliyetçilik ve yurtseverlik tohumları daha bu mektepte atılmış bulunuyordu.⁵

Çobanzade 1909 yılında okulu başarıyla bitirince Hayriye Cemiyeti tarafından eğitimini parasız yatılı olarak devam ettirmek üzere İstanbul’daki Galatasaray Mekteb-i Sultanisi’ne yerleştirilir.⁶1915 yılında Sultaniyi aliyülala (pekiyi) derece ile bitirmiş olduğu, 8(21).XII.1915 tarihiyle kendisine verilen şehadetnameden anlaşılmaktadır.⁷ İstanbul döneminde Bekir, şiirlerinin birinde ilk defa “Çobanzade” lakabını kullanır ve ilk şiir kitabını yayımlar (1911).⁸ Taymas, Çobanzade’nin İstanbul’da kaldığı 6 yıl boyunca II. Meşrutiyet sırasında yaygın olan milliyetçilik, yurtseverlik ve Türkçülük akımlarının tesirinde kaldığını, milliyetçilik duygusunun daha sonra Macar milliyetçiliğinin tesiriyle geliştiğini ifade etmektedir.⁹

2002, Simferopol’dan aktaran Bekir Çobanzade, *Kırım Tatar İlm-i Sarfi*, Hazırlayan Nariman Seyityahya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 7) kısmına ve Budapeşte’de aldığı diplomada doğum tarihi ve yeri konusunda yazılan “15 Mayıs 1893 yılında Kırım’ın Karasubazar kendinde doğan” ifadesine dayanarak (Çobanzade’nin Budapeşte’de aldığı diploma için bkz.: Bəkir Çobanzadə, *Seçilmiş əsərləri*, Beş cildə, I. Cild, Şərç-Qərb, Bakı 2007, s. 8.) biz de Acar’ın fikirlerinde iştirak ediyoruz.

² Acar, *age.*, s. 35.

³ A. Battal Taymas, “Kırımlı Filolog-Şair Bekir Çobanzade’yi Tanıtma Tecrübesi”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1954, s. 239.

⁴ Сафгәр Нагаев, *Путе санъа, çобан оғлу!*, Акъмесджит, 2007, с. 10. [Safter Nagayev, *İşte Sana, Çoban Oğlu!*, Akmescit, 2007, s. 10]

⁵ Taymas, *agm.*, s. 239.

⁶ Acar, *age.*, s. 39.

⁷ Taymas, *agm.*, s. 240. Çobanzade’nin İstanbul’daki yaşamı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 39-40.

⁸ Acar, *age.*, s. 40.

⁹ Taymas, *agm.*, s. 233; Acar, *age.*, s. 40.

1915 yılında İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra Slav dillerini öğrenmek için bir yıl Odesa Yüksek Okulu'na devam etmiştir. 1916 yılında ise yüksek eğitim alabilmek için Macaristan'a gider.¹⁰Buradaki sınavları başarıyla vererek Budapeşte şehrindeki Razmoniy Peter Tudomany Egyetem Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Fakültesi'nde eğitim almaya hak kazanır. Buradaki eğitimini 15 Mayıs 1919 yılında "Codex Cumanicus" üzerine yazdığı tezle "Türk Filolojisi ve Felsefe İlimleri Doktoru" derecesiyle tamamlar.¹¹ İlmi rehberliğini İgnats Goltsiyev yapmıştır.¹²Çobanzade, Macaristan'da iki önemli Türkologla birarada bulunmuştur. Bunlardan biri Rasony -sınıf arkadaşı-, Nemeth ise hocaları olmuştur. Çobanzade Macaristan'da da şiirlerine devam etmiştir. Macaristan'dan sonra kısa süre İsviçre'deki Lozan Üniversitesi'nde dersler vermiş ve 1920 yılının ortalarında Kırım'a dönmüştür.¹³

Çobanzade, vatanına geri döndüğünde Kırım, Kızıllara karşı mücadele veren Beyazrusların elindeydi. Bu dönemde Kırım Türk Milli Fırkası adlı teşkilat, Beyazruslara karşı gizli faaliyet gösteriyordu. Çobanzade de bu teşkilatın ideologlarından sayılırdı. 1920 yılının Kasım ayında artık Beyazruslar çekilmiş ve Kızıllar Kırım'a yerleşmişlerdi. Çobanzade'nin bundan sonra 1924 yılına kadar geçen Kırım hayatı, eğiticilik ve ilmi faaliyetlerle zengin olmuştur. Hem üniversitede dersler vermiş, hem dönemin gazete ve dergilerinde kültür, eğitim, dil konularında yazılar yayınlamış; hem Türk-Tatar dili üzerine eserler yazmış ve hem de Türk dünyasının ortak olarak kullanacağı Latin alfabesi konusunda tartışmalara katılmış, terim ve imla birliği fikri üzerine düşünmüştür. 15 Mart 1922 yılında profesörlüğe terfi etmiş, 1924 yılında ise Kırım Üniversitesi'ne rektör olarak atanmıştır.¹⁴ 1924 yılının sonlarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi ve Yeni Türk Alfabesi Komisyonu'nun daveti üzerine Bakü'ye gitmiştir.¹⁵

Bakü'de Azerbaycan Devlet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde profesör olarak göreve başlar. 1925 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyatçılık Fakültesine dekan olarak atanır. 1927 yılında Umumittifak Yeni Alfabe Merkezi Komitesi'nin İlmî Şura başkanlığına, 1928 yılında ise Moskova'daki Şark Halkları Enstitüsü'nün hakiki üyeliğine seçilir. Burada artık kendisi Türkologlar yetiştirmeye başlar.¹⁶

Çobanzade, 1925 - 1929 yılları arasında adı "Azerbaycan'ı Tedkik ve Öğrenme Cemiyeti" iken sonradan "Azerbaycan Devlet İlmî Tedkikat

¹⁰ Acar, *age.*, s. 40.

¹¹ Acar, *age.*, s. 42.

¹² Зі́нжа БҮНҗадов, *Гырмазы тәррор*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1993, s. 89 [Ziyə Bünyadov, *Kırmızı Terör*, Azərbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1993, s. 89].

¹³ Çobanzade'nin Macaristan dönemi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 40-44.

¹⁴ Bünyadov, *age.*, s. 89.

¹⁵ Çobanzade'nin Kırım hayatı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 44-45; Taymas, *agm.*, s. 240-242.

¹⁶ Bünyadov, *age.*, s. 89.

Enstitüsü" olan kurumun faaliyetine katılmış, 1925 yılında bu Cemiyet'in İlmî Konseyi'nin genel sekreteri, 1929 yılı sonunda da Türkoloji Bölümü'nün Tarih Dilciliği Komisyonu'nun başkan olmuştur.¹⁷

Birinci Türkoloji Kongresi'nin 1926 yılında Bakü'de toplanması için yapılan çalışmalarda yer almış ve bu kongrede "Türk lehçelerinin araştırılmasının bugünkü durumu", "Bilimsel terminoloji sistemi hakkında" başlıklı iki bildiri sunmuştur.¹⁸

1925 - 1933 yıllarında Azerbaycan Terminoloji Komitesi Humanitar Bölümü'nün başkan yardımcılığını ve daha sonra başkanlığını yapmıştır. 1930 - 1934 yıllarında Fergana Pedogoji Enstitüsü Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün profesörü olmuştur. 1932 yılında SSCB Bilimler Akademisi Zakafkazy [Kafkasötesi] Şubesi Azerbaycan Bölümü'nün, 1935 yılında ise SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'nin hakiki üyesi olmuştur. Azerbaycan İlmî-Tedkikat Pedagoji ve Psikoloji Enstitüsü'nde çalışmıştır. 1935 yılında Paris Dilcilik Cemiyeti'ne üye seçilmiştir. Alman, Macar, Fransız, Arap, Fars, Türk, Rus ve neredeyse tüm Türk dillerini mükemmel derecede bilmekteydi.¹⁹

1929-30 yıllarından itibaren Çobanzadə'ye "inkılap karşıtı milliyetçi" suçlaması yöneltilme süreci başlar. Kırım ve Bakü'de yayınlanan dergi ve gazetelerde Çobanzadə'yi "burjuva milliyetçisi, pantürkist, Turancı, rejim aleyhtarı" ifadelerle suçlayan yazılar yayınlanır.²⁰ Kendini bu suçlamalardan korumak için rejim ideolojisi doğrultusunda birkaç "eser" yazacaktır.²¹ Fakat bu

¹⁷ Acar, *age.*, s. 46.

¹⁸ Çobanzadə'nin I. Bakü Türkoloji Kurultayı'ndaki faaliyeti için bkz.: Kenan Acar, "Bakü Türkoloji Kurultayı'nın Faal Delegelerinden Bekir Sıtkı Çobanzadə", *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 91-95. Ayrıca I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın tutanakları için bkz.: *Всесоюзный тюркологический съезд, Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, 26 февраля-5 марта 1926 г. stenografический отчет*, Bakü, 1926 [Umumittifak Türkoloji Kurultayı, I. Umumittifak Türkoloji Kurultayı, 26 Şubat-5 Mart 1926, Tutanaklar, Bakü, 1926]; *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat-6 Mart 1926)*, Rusça'dan Azerbaycan Türkçesi'ne çeviren: Kamil Veli Nərimanoğlu, Türkçeye aktaran: Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara, 2008. I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile ilgili bkz.: Ahmet Buran, "Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı", *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 430-444. I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile ilgili bir bibliyografya çalışması için bkz.: Kamil Vəli Nərimanoğlu, *Latin Əsaslı Yeni Türk Əlifbası və I. Bakı Türkoloji Qurultayı-Bibliyografiya*, Bakı, 2006.

¹⁹ Bünyadov, *age.*, s. 89. Çobanzadə'nin Azerbaycan dönemi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Acar, *age.*, s. 45-54.

²⁰ Bu suçlamaların bir değerlendirmesi için bkz.: Acar, *age.*, s. 50-51. Bu suçlamaların ayrıntısı için aşağıdaki makalelere bakılabilir: M. Rəfilı, "Professor Çobanzadə'nın byrZya metodolyZysy ələjhınə", *İnkılab və Mədəniyyət*, no. 2, Bakı, 1931, s. 30-34; Ə. Nazim, "Turq ədəbiyatşınaslıgında panturqizm və qəməlizm ələjhınə", *İnkılab və Mədəniyyət*, no. 3-4 (87-88), Bakı, 1931, s. 59-62.

²¹ Bəkir Çobanzadə, *Səçilmiş əsərləri*, Beş cildə, I cild, Bakı 2007, s. 11. Bu eserleri yazma zorluğunu 1930 yılında kardeşi Züleyha'ya yazdığı mektubunda şöyle açıqlıyordu:

"Bana böyle bir makale yazmaq kolay oldu mu zənnətin? Yüreğim kanayarak yazdım. Yaptıklarımın hepsini kendi elimlə silmek kolay olmadı. Ləkin məkələdə az da olsa kendi ilmi və iktiməli faaliyətimdən niçin vəzğəçtiğimi anlatmaq birliktə, onların ilərində gənə də dünya yüzünə

eserler onu suçlamalardan kurtarmaya yetmeyecek, sadece tutuklanmasını biraz geciktirecektir. 1937 yılına doğru suçlamalar yoğunlaşır. 26 Ocak 1937 tarihinde tutuklanması hakkında karar çıkartılır. Çobanzade tatilini yaptığı Kislovods şehrindeki Gornyak [Maden işçisi] dinlenme merkezinde 27 Ocak gecesi tutuklanarak Bakü'ye getirilir. Ocak ayında başlayan mahkeme 9 ay devam eder ve 12 Ocak 1937 tarihinde çıkarılan “kurşuna dizilsin” kararıyla son bulur.²² Çobanzade'nin mahkeme dosyasına, 13 Ocak 1937 tarihinde kurşuna dizilmesiyle ilgili belge eklenmiştir.²³

Yıllar sonra, eşi Rugiya Gireyevna'nın 14 Şubat 1954 ve 21 Şubat 1955 tarihli mektuplarını dikkate alan SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyası Çobanzade'nin davasına yeniden baktı. 6 Haziran 1957 yılında SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kollegiyası Çobanzade'nin suçsuz olduğuna karar verdi ve davayı iptal etti.²⁴

Çobanzade, kısa süren (44 yıllık) yaşamına rağmen, geride Türkoloji alanında oldukça önemli sayılabilecek 150'den fazla kitap ve makale bırakarak Türk Dünyası'nda haklı yerini almıştır.²⁵

*çıkacaklarına ve benim adımları kirlenmeğe değil de, ebedileştirmeye hizmet edeceklerine emin olduğumu ifade ettim. Sen bunu anlamalsın, bunun için beni suçlamağa hakkın var. Ama başka çarem kalmadı. Altüst oldum, bu daba çok devam edecek mi bilmiyorum. Bunun için ağabeyinin günahının bir zaman temizlenebileceğini görmeye belki de sana kismet olur. Şimdilik başka çarem de yok...”.
Bkz.: Acar, age., s. 51-52.*

²² Mahkemede kendisine yöneltilen suçlamalar, esasında şunlardı: “1. Tutuklandığı güne kadar devrim karşıtı örgütün üyesi olmak ve milli cumhuriyetlerin Sovyetlerden ayrılması için silahlı isyan hazırlığında bulunmak, birleşik bir Türk-Tatar devleti kurmayı planlamak, 2. Kırım, Azerbaycan ve Özbekistan'da silahlı isyan çıkarmak için faaliyetlerde bulunmak, 3. Türkiye ve Polonya ajanı olarak çalışmak.” Bu konuda bkz. Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 521; Bünyadov, age., s. 94. Çobanzade ile ilgili yapılan çalışmalarda ona yöneltilen bu suçlamaların rejimin “uydurmaları” olduğu yaklaşımı kabul görünken, son dönemde yayınlanan bir çalışmada farklı bir bakış açısı geliştirilmiştir. Bu çalışmada, 1937 yılında Çobanzade'ye yöneltilen yukarıdaki suçlamaların aslında gerçek olduğu, tam da bu suçlamaların reddinin “Birleşik Türk-Tatar Devleti kurmak uğrunda mücadele veren Çobanzade ve meslektaşlarının millet ve vatan karşısındaki büyük işlerinin küçültülmesi” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bkz.: Ali Şamil, “Birleşik Türk-Tatar Devleti Yaratmak Uğrunda Şehit Olan Bekir Sıtkı Çobanzade”, *Ученые Записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, Серия “Филология Социальные коммуникации”*, Том 25 (64), No 3, ч. 1., 2012 г., с. 79-87.

²³ Mahkeme dosyasında kurşuna dizilme tarihi belirtilmesine rağmen, Çobanzade'nin bu tarihten sonra da bazı yerlerde görüldüğü ve başka bir tarihte kurşuna dizildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler için bkz.: Acar, age., s. 52-54. Çobanzade'nin 9 ay süren mahkeme tutanaklarını değerlendiren çalışmalar için ayrıca bkz. Bünyadov, age., s. 89-95; Ф. Д. Ашнин - В. М. Алатов - Д. М. Насилов, *Репрессированная Туркология*, Москва, 2002, с. 75-86 [Aşnin F. D.-Alpatov V. M. -Nasilov D. M., *Repressirovannaya Tyurkologiya / Kurşunlanan Türkoloji*, Moskova, 2002, s. 75-86].

²⁴ Bünyadov, age., s. 95; Aşnin F. D.-Alpatov V. M. -Nasilov D. M., age., s. 85.

²⁵ Çobanzade'nin yayınlarının listesi için bkz. Acar, age., s. 490-499. Burada şunu da hatırlatmakta fayda vardır: Çobanzade'nin eserlerinin toplu basımı ancak 2007 yılında Bakü'de mümkün olmuştur. 9 kitap ve 27 makalesinin yer aldığı bu yayın için bkz. Bəkir Çobanzadə, *Seçilmiş əsərləri*, Beş cildə, Şərq-Qərb, Bakı, 2007.

Yukarıdaki şekildele engin ve zengin bir hayat ve bilim yolu seçen Çobanzade'nin çalışmaları, toplantılarda yaptığı konuşmaları, insanlarla temaslardan geriye kalan belgeler bilim dünyası açısından önem taşımaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde Azerbaycan Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti (ATTC) ile ilgili dosyaların bulunduğu 389 no'lu font çalışılırken, burada Bekir Çobanzade ile ilgili çok sayıda belgelerin bulunduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Burada bulunan belgelerin bir kısmı şimdiye kadar Çobanzade ile ilgili yazılanları desteklerken, bir kısmı da bilinmeyenleri içermektedir. Belgelerin önemli bir bölümü ATTC toplantılarının protokollerinden oluşmaktadır. Bunun dışında bazı özel durumlarla ilgili belgeler de bulunmaktadır. Aynı zamanda Cemiyet'in Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün dosyaları arasında Çobanzade'nin burada, 1920-30'lu yıllar Türkiye'sinde maarif ve medeniyet alanında gerçekleştirilen ıslahatlar üzerine yaptığı iki konuşma metni bulunmaktadır.

Bu çalışmada, bahsi geçen fontta bulunan belgelerden ve Çobanzade üzerine yapılan araştırma eserlerinden de hareketle, esas olarak aşağıdaki üç soruya cevap aranmaktadır ki ara başlıklar da bunu belirtmektedir:

1. Çobanzade'nin, yaratıcılığında ve yaşamında önemli yer tutan Azerbaycan'ı tercih nedeni ve buradaki çalışma muhiti,
2. Azerbaycan Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti'ndeki faaliyetinin boyutu,
3. Çobanzade'nin Azerbaycan Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti Hudud Haricinde Şark Bürosu'ndaki konuşmalarından hareketle, 1920-1930'lu yıllarda Türkiye'de yapılan yeniliklere dönük yaklaşımının tespit edilmesi.

Çobanzade'nin Bakü'ye Davet Edilişi ve Burayı Tercih Nedenleri

Çobanzade'nin 44 yıllık yaşamının aralıklarla 12 yıla yakın dönemi Azerbaycan'da -Bakü'de- geçmiştir. Ortaya koyduğu eserlere ve yayınladığı çalışmalara bakıldığında Çobanzade'nin burada geçen yıllarını, en önemli ve verimli dönemi olarak görmek mümkündür.²⁶ Taymas'ın ifadesiyle, "Gerçekten o, bu şehirde profesör iken Türk filolojisi alanındaki çalışmalarına aşırı derecede hız vermiş, Türk dili ve edebiyatının çeşitli konuları ve meseleleri üzerine birçok eser yayınlamıştır."²⁷ Çobanzade kendisine bu çalışma ortamını nasıl sağlamıştır, hangi şartlar onu buraya yönlendirmiştir, Bakü'yü tercih nedenleri nelerdir? O günkü Bakü ne anlam ifade etmekteydi? Bu ve benzeri soruları cevaplamak, Çobanzade'nin Bakü'yü tercih nedenlerini ve dolayısıyla çalışmalarını etkileyen ortamı, muhiti anlamak bakımından önemlidir.

Battal Taymas, ilgili çalışmasında Çobanzade'nin Bakü'ye gidiş nedenini: "Çobanzade çapındaki bir fikir ve bilim adamı için Kırım gerçekten dar bir muhitti. Rusya sınırları içindeki Türklük bakımından Kuzey Azerbaycan'ın

²⁶ Bu konuda Çobanzade'nin yayınlarının bulunduğu listeye göz atmak yeterli olacaktır. Bkz.: Acar, *age.*, s. 490-499.

²⁷ Taymas, *agm.*, 242

coğrafi, iktisadi, fikrî önemi büyüktü” şeklinde açıklamaktadır.²⁸ Acar ise Çobanzade’nin Bakü’ye gidiş nedenini: “İhtilalden sonra Moskova’nın Kırım üzerinde yoğunlaştırdığı baskılardan bunalan Çobanzade, Kırım Üniversitesi de kapatıldığı için Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi Başkanı Ağamalıoğlu’nun bu davetini herhalde memnuniyetle kabul etmiştir” diye açıklamaktadır.²⁹ Seftir Nagayev, *İşte sana, çoban oğlu* isimli çalışmasında Çobanzade’nin Bakü davetini kabul etme nedenlerini şöyle açıklamaktadır: “Semedaga Ağamalıoğlu, 1924 yılının yazında Kırım’da tatil yaptığı dönemde Bekir Çobanzade ile görüşür ve onu Azerbaycan’a çalışmaya davet eder. Bu durum karşısında Çobanzade, Azerbaycan’ı kendine ilginç ve teklifi de ciddi bulur. O, Bakü Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi’ne profesör olarak çağrıldı. Bakü’yü tercih etmesinin diğer bir nedeni de, yabancı ülkelerde eğitim alanlara Kırım’da şüphe ile bakılmasıydı.³⁰

Çobanzade’nin Bakü’yü tercih etmesinin nedenleri tartışılırken iki önemli konunun ön plana çıktığı görülmektedir: 1. Çobanzade’nin önemi 2. Azerbaycan’ın/Bakü’nün-Azerbaycan Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi’nin önemi. Yukarıda yaşamı özetlenirken, özellikle 1920-1924 yılları arası Kırım’daki yaşamından bahsedilirken Çobanzade’nin önemi vurgulanmıştır. Peki, davet aldığı Azerbaycan/Bakü-Azerbaycan Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi’nin o günkü önemi neydi?

Çobanzade’nin gelişinden dört yıl önce Bakü’de “Birinci Şark Halkları Kurultayı” çağrılmıştı.³¹ Yeni rejim-Sovyet rejimi Şark Halkları Kurultayı’nın burada çağırılmasına özellikle dikkat etmişti. Çünkü Azerbaycan’ın-Bakü’nün Türkiye, İran, Orta Asya ve diğer Şark-Müslüman halklarıyla ilişkiler bağlamında önemli bir coğrafi, dinî, millî konumu bulunmaktaydı. Yakın ve Orta Şark’ın kavşak noktasında yeni bir devletin -Azerbaycan SSR’nin- kurulması bölge açısından da önemliydi. İran’da Demokratik Milli Azatlık Harekâtı, Türkiye’deki Milli Mücadele, Afganistan ve Hindistan’daki kıpırdamalar kapitalist-sosyalist çatışmasında Sovyetleri bölgeyle ilgilenmeye itmişti. Bolşevikler Şark’ı “işgal etmek” değil, “Kırmızı Doğu”ya dönüştürmek istiyorlardı. Bu amaçlarını, konumundan dolayı “Şarkın kapısı” diye tarif ettikleri Azerbaycan vasıtasıyla gerçekleştirebilirlerdi. Zira Lenin de defalarca konuşmalarında Şark’ta sosyalist ideolojinin yayılmasında Sovyet Azerbaycanı’nın rolünü vurgulamıştı. Bu anlamda Birinci Şark Halkları Kurultayı’nın Bakü’de çağırılması hiç de tesadüfî değildi.³² Kurultayda ilan edilen “Tebligat ve Faaliyet” bölümünün merkezi Bakü seçilmiş ve burada Rus, Türk, Fars ve Arap dillerinde “Şark Halkları”

²⁸ Taymas, agm., 242.

²⁹ Acar, age., s. 46.

³⁰ Nagayev, age., s. 40.

³¹ Bu kurultayla ilgili bkz. Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 Bakü)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

³² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: *Azərbaycan Tarixi (aprel 1920-ıyun 1941)*, VI ЧИЛАД, БАКЫ, 2000, c. 66-72 [*Azerbaycan Tarihi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, VI. cilt, Bakü, 2000, s. 66-72].

dergisi yayınlanıyordu. Bu da kendiliğinden Şark'a ideoloji ihraç etmede Bakü'nün ileri bir karakol rolünü oynadığını göstermekteydi.³³

Bu anlamda 1920-30'lu yıllar Azerbaycanı'na bakıldığında, Şark'ta birçok ilklerin burada gerçekleştirildiği veya konumundan dolayı Azerbaycan için yeni tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 18 Ağustos 1920 yılında Azerbaycan İnkılâp Komitesi'nin, "Basım İşinin Organize Edilmesi ve Merkezleştirilmesi" konusundaki kararında, basımın sadece Azerbaycan için değil, komşu Şark halkları için öneminden de bahsediliyordu.³⁴ Bakü'de "Şark Kadını" (Şərq qadını) dergisi,³⁵ Nahçıvan'da "Şark Kapısı" (Şərq qapısı)³⁶ gazetesi yayınlanmaktaydı.

Bahsi geçen dönemden yıllar sonra, ünlü Azerbaycan şairi Semed Vurğun da 1938 yılında "Azerbaycan" isimli şiirinde Azerbaycan'ın Şark dünyasındaki konumuna dikkat çekerek şunları yazacaktır:

Güzel Vatan! O gün ki sen,
Al bayraklı bir seherden
İlham aldın... Yaradım ben.
Gülür toprak, gülür insan,
Qoca Şarkın kapısısan!.³⁷

Bu ifade edilenlerle aynı dönemde Azerbaycan'da, Şark dünyası için devrim niteliğinde bir olay yaşanmaktaydı: Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilmekteydi. Eski alfabeden yeni alfabeğe geçiş arayışlarının tarihi eski olmasına rağmen,³⁸ Sovyetler Birliği döneminde de Azerbaycan'da bu arayışlar devam etti ve ilk adım olarak Kasım 1920 yılında Azerbaycan SSR Halk Maarif

³³ Bkz.: *История Азербайджана (макет)*, том II, Баку, 1954, с. 267 [*Azerbaycan Tarihi (maket)*, II. Cilt, Bakü, 1954, s. 267].

³⁴ *Azerbaycan Tarihi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, s. 214.

³⁵ *Şark Kadını* dergisi Kasım 1923 yılında yayın hayatına başladı. Derginin giriş makalesinde Şark Kadını ismi şöyle açıklanmaktaydı: "Bugünden itibaren Şark âleminin kapısı hesap olunan Kızıl Azerbaycan'ın merkezinde 'Şark Kadını' namında bir mecmuanın neşrine başlıyoruz. Şark Kadınlarının tarihinde ilk defa olarak biz kadınlar başta olmakla dergi yayınliyoruz. Bununla da ilk defa olarak kendi gözleriyle durumuna ağlıyor ve hak-hukukunu savunmaya başlıyor". Derginin ismi 1938 yılında *Azerbaycan Kadını* olarak değiştirildi. Bugün de bu adla yayın hayatına devam etmektedir. Bkz.: Akif Aşırılı, *Azerbaycan Mətbuatı Tarixi (1920-1990)*, II cild, Bakı 2010, s. 49-55.

³⁶ İçtimai-siyasi konuları içeren *Şark Kapısı* gazetesi 1922 yılından itibaren (1924 yılında bir yıllık süreyle *Kızıl Şark* ismini kullanmıştır) Azerbaycan SSR Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde yayınlanmaya başlanmıştır. 1980 - 1989 yılları arasında *Sovyet Nahçıvanı* adıyla yayınladıktan sonra, yeniden eski ismine-*Şark Kapısı*'na dönüş yapmıştır. Bugün de aynı isimle yayınlanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. "Şərq Qapısı", *Naxçıvan Ensiklopediyası*, II. cild, Naxçıvan, 2005, s. 304.

³⁷ Сəмəd Вурғун, *Көрүнүн һәфәти*, тәртіб едән вә редактору Муса Өлэкбәрли, Кәңчлик нәшрияты, Бақы, 1989, с. 7 [Semed Vurğun, *Köprüünün Hasreti*, düzenleyen ve redaktörü Musa Elekberli, Gençlik Yayınevi, Bakü, 1989, s. 7].

³⁸ Eski alfabeden Lafın Alfabesine geçişin Sovyetler Birliği'ne kadarki kısa bir tarihçesi için bkz.: İsaخان İsaханлы, "Fərhəd Ağazadə və Latin Əlifbasına Keçid", *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University, Bakı, 2003, Vol. 6, No 3-4, s. 14-27.

Komiserliği'nin yanında Alfabe Islahı Komisyonu kuruldu. 6 Mart 1922 tarihinde ise S. Ağamalıoğlu'nun başkanlığında Azərbaycan alfabesinden Latin alfabesine geçmek için özel komisyon kuruldu. Bunu, Mayıs 1922 yılında kurulan Yeni Türk Alfabesi Komisyonu takip etti. Artık 1922 yılının sonundan itibaren tedricen yeni alfabeğe geçilmeye başlandı. Lenin bu alandaki çalışmayı ilk duyduğunda bunu “Şarkta İnkılâp” diye nitelemiştir.³⁹

Çobanzade'nin davet edildiği Azərbaycan Devlet Üniversitesi'nin Şarkşinaslık Fakültesi de Azərbaycan'ın-Bakü'nün Sovyetler için Şark bakımından taşıdığı önemin bir parçasıydı ve bütünü tamamlamaktaydı. Üniversitenin kuruluş tarihi ve amaçlarına göz atıldığında bunları görmek mümkündür. Bakü Devlet Üniversitesi adıyla kurulan “Azərbaycan Devlet Üniversitesi” Azərbaycan'da kurulan ilk üniversitedir ⁴⁰ ve Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti Parlamentosu'nun aldığı kararla 1 Eylül 1919 yılında kurulmuştur.⁴¹ Kurulma kararında üniversitenin 4 fakülte esasında faaliyete başlayacağı öngörülüyordu: Tarih-Filoloji (Şarkşinaslık Bölümü'yle beraber), Fizik-Matematik, Hukuk ve Tıp Fakülteleri. ⁴² Fakat yeterli kadronun

³⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: *Azərbaycan Tarixi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, s. 208-212.

⁴⁰ “Bakü Devlet Üniversitesi'nin eğitim ve bilimsel anlamda artık sadece Azərbaycan'la sınırlı kalmadığı, komşu Cumhuriyetleri ve bölgeyi de etkilediği” gerekçe gösterilerek Halk Maarif Komiserliği'nin 6 Aralık 1922 yılında aldığı kararla üniversitenin ismi Azərbaycan Devlet Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. Bkz. *Azərbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s. 88-89 [*Azərbaycan Arşivi*, Bakü, 1971, sayı 1(9), s. 88-89].

⁴¹ Azərbaycan Halk Cumhuriyeti parlamentosu özellikle 21 Ağustos 1919 tarihli 67. ve 25 Ağustos 1919 tarihli 68. toplantılarında Azərbaycan'da üniversite kurulması konusunu geniş şekilde tartışmıştır. Bu tartışmalarda üniversitenin kurulması konusunda parlamento hemfikir olmuştur. Fakat ağırlıkta olan grup üniversitenin hemen kurulmasını önerirken, karşı grup bu konuda acele edilmemesini, ciddi bir alt yapı hazırlığı yapıldıktan sonra açılmasını öneriyordu. Yeterli millî kadroların olmaması, alanlarında söz sahibi olan yabancı profesörlerin Bakü'ye getirilmelerinin mümkün olup olmayacağı, eğitimin Rusça mı, Türkçemi yapılacağı gibi konular da tartışılan diğer konular olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz.: *Azərbaycan Xalq Çumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenografik hesabatlar)*, II cild, Bakı, 1998, s. 5-51 [*Azərbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) Meclis Tutanakları*, II cild, Bakü, 1998, s. 5-51]. Konumuz için önemli olması açısından bu tartışmalarda bahsedilen bir hususu da vurgulamakta fayda vardır. Bu, Üniversite'nin Şarkiyatçılık Bölümü ile ilgili olan bir husustur. Dönemin Millî Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade, üniversitenin gerekliliğini ve kısa zamanda açılmasını önerirken şarkiyatçı bilim adamları konusunda sıkıntı çekilmeyeceğini şu şekilde esaslandırıyordu: “Məşhur rus müstəşriqləri hərgah buraya cəlb etməyə müvəffəq olarsaq və təbiidir ki, olacaq da, çünki bir professor təhdidi altında vətəni Rusiyada akoplar içərisində çalışmaqdan əzərləndirərsə, onlar bura gələr və əmin olunuz ki, xəyanət də etməzlər.” *Azərbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) Meclis Tutanakları*, II cild, s. 13.

⁴² *Адресь-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й г., (1-годь издания)*, под редакцией А. И. Ставровского, Баку, 1920, с. 169 [*Azərbaycan Cumhuriyeti'nin 1920 yılı Adres-Takvimi*, redaktör A. İ. Stavrovsk, Bakü, 1920, s. 169].

bulunmamasından dolayı universite Tarih-Filoloji (Şarkşinaslık Bölümü'yle beraber) ve Tıp Fakülteleri ile eğitime başlamıştır.⁴³

Çobanzadə'nin davet edildiği Şarkşinaslık Fakültesi ilk olarak Tarih-Filoloji Fakültesi'nin altında bir Bölüm olarak kurulmuştur. Azərbaycan SSR Halk Komirserliği Sovyeti'nin 13 Temmuz 1922 tarixli kararı ile Şarkşinaslık Bölümü Şarkşinaslık Fakültesi'ne dönüştürülmüştür.⁴⁴

Bu dönüştürməyə neden olaraq o günkü şartlarda Şark'ın Sovyetler Birliğı için daha bir önem taşıdığı ve bu amaç için Bakü'nün, Bakü Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'nin Şark'ı araştıran bir merkez yapılmak istenmesidir. Güdülen bu amacı, bölümün fakültəyə dönüştürülmə gerekçələrində görmək mümkündür: "Fakülte Doğu disiplinini, aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu halklarının özellikle Azərbaycan, İran, Türkiye halklarının dilini, edebiyatını, tarihini, ekonomisini, yaşamını, etnografisini ve psikolojisini Avrupa bilimsel metotlarıyla öğrenmeyi amaçlamaktadır. Görüldüğü gibi bu büyük ve zor bir görevdir. Bunu gerçekleştirmek için çok sayıda bilim adamına ve ekonomik güce, gerçekte ise zamana ihtiyaç vardır. Bu geniş amaç ve perspektifi kabul etmekle beraber, fakülte reel şartları dikkate alarak şimdilik sadece Türk halklarının dilini, edebiyatını, tarihini tədqiq edip öğrenmək istemektedir. Hatta bu sınırı daraltılmış alanda bile fakültədə yıl boyu çalışabilecek bilim adamı bulmaq zor olmaktadır. Bu amaçla Rusya'dan (Petrograd'dan) Türkolog Prof. Samoyloviç, Samara'dan Prof. Aşmarin (karşılaştırmalı dilbilim alanında), Doçent Fikret (mantık ve psikoloji alanında) ve Hikmet (Türk Dilbilimi) davet edilmişlerdir.

Şark Fakültesi için İstanbul'dan 2000 ve Rusya'dan 1000 farklı isimde kitap getirilmiştir. Ayrıca bu kitap alımlarının devam ettirileceği de bildirilmiştir.⁴⁵

1924 yılında ünlü Rus Şarkşinası akademik ve Profesör V. V. Bartold Azərbaycan Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'nde "Türk-Tatar Halklarının Tarihi Üzerine" dersler vermiştir.⁴⁶ Bartold'la beraber bu yıllarda A. N. Samoyloviç, N. K. Dmitriyev, Aziz Gubaydullin, N. İ. Aşmarin, İsmayıl Hikmet gibi Türkologlar da Bakü'den davet almış ve burayı tercih etmişlerdi. Dolayısıyla bu ünlü Türkologların Bakü'de faaliyet göstermeleri, Şarkşinaslık Fakültesi'nde dersler vermeleri Bakü'yü Türkolojinin merkezi yapmıştır.⁴⁷

Azərbaycan Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi, Azərbaycan dışından dilbilimi alanında önemli gördüğü bilim adamlarını dersler vermek için universiteye davet etmək geleneğini sonraları da devam ettirmiştir. Örneğin, 1928 yılında Sovyet bilim adamı-dilbilimci ve arkeolog, akademik, Leningrad Üniversitesi profesörü, Arap dili uzmanı, aynı zamanda Ermeni-Gürcü filolojisi

⁴³Назарли А. Ә., *Народное образование в Азербайджанской Республике (1918-1920гг.)*, Баку, 2008, с. 159 [A. Nezerli, *Azərbaycan Cümhuriyətində Halk Eğitimi (1918-1920)*, Bakü, 2008, s. 159].

⁴⁴*Azərbaycan Arşivi*, Bakı 1971, sayı 1(9), s. 87.

⁴⁵*Azərbaycan Arşivi*, Bakı 1971, sayı 1(9), s. 92-93.

⁴⁶*Azərbaycan Arşivi*, Bakı 1971, sayı 1(9), s. 96, 113.

⁴⁷Bəkir Çobanzadə, *Səçilmiş əsərləri*, Beş cildə, I. Cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2007, s. 10.

çalışmaları ve Yafedolojiya teziyle ün kazanan Y. Y. Marr,⁴⁸ Sovyet dilbilimcisi ve arkeoloğu, akademik, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat şubesinin sekreteri İ. İ. Meşaninov⁴⁹ vb.'leri konferans ve dersler vermek üzere Bakü'ye davet edilmişlerdir.

Çobanzade'nin Bakü döneminin akademik anlamda verimli geçmesinin nedenlerini yukarıdaki anlatılanlar temelinde irdelemek gerekir. Dolayısıyla, Ağamalıgolu'nun Bakü davetini Çobanzade'nin kabul etmesini de bu çerçevede anlamak mümkündür.

Çobanzade'nin Bakü'ye daveti Azerbaycan SSR Halk Maarif Komiserliği toplantısında da karara bağlanmış ve ona ödenek çıkarılmıştır. Bu karar aşağıdaki şekildedir:

“Profesör Çobanzade'nin Üniversiteye ders vermek/konferans için davet edilmesi hakkında Azerbaycan SSR Halk Maarif Komiserliği Yönetim Kurulu toplantısının 9 no.lu protokoliinden⁵⁰

8 Mart 1925

12. Görüşüldü: Kırm'dan Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'ne davet edilen prof. Çobanzade'ye ödeme yapılması.

12. Karar: Halk Maarif Komiserliği Yönetim Kurulu, Azerbaycan'da Şarkşinaslık Fakültesi'nin önemini düşünererek, aynı zamanda Üniversiteyi cazibe merkezi haline getirmek ve özellikle de Şarkşinaslık Fakültesi'ne daha iyi profesör gücünü çekmek için, Türklere akademik personel hazırlamak için ayrılmış fondan, tanınmış Türkologlardan prof. Çobanzade'ye 500 ruble ödeme yapılmasına karar veriyor.

Halk Maarif Komiseri: M. Guliyev

Halk Maarif Komiserliği Yönetim Kurulu Sekreteri: O. Celalbeyova.”

Nagayev, Çobanzade'nin Azerbaycan'a gelmek için Kırm'dan ayrılma isteğinin altında ikinci bir nedenin de yattığını ifade etmektedir: “Ecnebi memleketlerde eğitim alan mütehasıslara nispeten şüphe ile bakılma halleri de sezilmekteydi. Bekir Çobanzade'nin Vengriya'da, Mamut Nedim'in Germaniya'da, İsmail Lyomanov'nun Mısır'da üniversite eğitimi aldıkları için de onlara karşı inançsızlık alametleri peyda oldu”⁵¹

Çobanzade'nin Azerbaycan'ı tercih etmesinin nedenleri arasında son dönemde Ali Şamil tarafından yeni bir yaklaşım da eklenmiştir. Bu da, 1920-1930'lu yıllarda ünlü Türkologların Azerbaycan'a gelmelerinin Birleşik Türk-Tatar Devleti kurulması yolunda teşkilatlanma bakımından değerlendirilmesi

⁴⁸ Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Azerbaycan SSR Halk Maarif Komiserliği'ne 2 Mart 1927 yılında yazdığı yazıda üniversitenin Şarkşinaslık Fakültesi'nde bir ay derslere girmek konusunda Profesör Y. Y. Marr'la anlaşıldığı bildirilmekte ve onun gelişi için işlemlerin yapılması istenmektedir (*Azerbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s.104-105). Profesör Marr, 1928 yılında Bakü'ye gelmiş ve Yafedolojiyanın genel prensipleri üzerine dersler vermiştir. Bu dersleri, “Bakü Dersleri” adı altında ün kazanmıştır. Bkz.: *Azerbaycan Arşivi*, Bakı 1971, № 1(9), s. 113-114.

⁴⁹ *Azerbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s. 101, 114.

⁵⁰ *Azerbaycan Arşivi*, Bakı, 1971, № 1(9), s. 98

⁵¹ Nagayev, *age.*, s. 40.

yaklaşımıdır.⁵² Bu yaklaşım Çobanzadeşinaslar tarafından daha tartışılacağı benziyor.

1924 yılının güzünde Bekir Çobanzade'nin dostları, arkadaşları ve öğrencileri onu Bakü'ye uğurladılar.⁵³

Çobanzade'nin "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti"ndeki Faaliyeti

Bekir Çobanzade, Bakü'ye geldiği 1924 yılının sonlarından başlayıp hapis edildiği 1937 yılına kadar Azerbaycan'da verimli bir çalışma dönemi geçirmiştir. Azerbaycan'a gelmeden önce başlattığı çalışmalarını devam ettirme ve geliştirme olanaklarını burada bulmuştur. Çobanzade bu süre zarfında Türkolojinin çeşitli sorunlarını tespit edip gündeme getirmiş ve bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yapmış, eserler üretmiştir. Azerbaycan döneminde Çobanzade, "Çağdaş Azerbaycan dili ve Türk dillerinin sorunları üzerine çok sayıda çalışmalarıyla Azerbaycan dilbiliminin bilimsel temelini atmıştır."⁵⁴ Sadece kitap ve makale üretme işiyle yetinmemiş, aynı zamanda yarının Türkologlarını yetiştirmek için de her zaman çaba göstermiş ve buna muvaffak da olmuştur.⁵⁵

Bu amaçlarına ulaşmak için çalışmamızın giriş kısmında da ifade edildiği gibi, Azerbaycan'da değişik kurumlarda ve kademelerde görevler almış ve bu görevlerinde başarılarıyla kendinden söz ettirmiştir. Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti de Çobanzade'nin görev aldığı ve verimli çalışmalar yaptığı kurumlar arasındadır. Çobanzade, 1925-1929 yılları arasında bu cemiyetin faaliyetlerine katılmış, 1925 yılında cemiyetin Bilim Konseyi'nin genel sekreteri olmuş, aynı zamanda cemiyetin Türkoloji Bölümü'ne de başkanlık yapmıştır. Çobanzade'nin buradaki faaliyetine geçmeden önce, bu Cemiyet'in o gün için ne anlama geldiği, burada kimlerin faaliyet gösterdiği ve hangi işlerle uğraştığını açıklamakta da fayda vardır. Zira bunu yapmakla, Çobanzade'nin buradaki faaliyetinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

1923 yılının ilkbahar aylarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nden bir grup profesör Halk Maarif Komiserliği'ne dilekçe vererek, kurdukları Azerbaycan'ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti'nin tüzüğü'nün onaylanmasını istediler. 5 Mayıs

⁵² Bu konuda bkz. Şamil, agm., s. 80-81.

⁵³ Nagayev, Çobanzade'nin Bakü'ye gidişini bir uğurlama olarak tanımlarken (Nagayev, *age.*, s. 41), Ahmet Buran "1925'te Kırım'dan sürülür ve Bakü'ye gider" şeklinde değerlendirmektedir (Buran, *age.*, s. 516).

⁵⁴ *Развитие высшей школы в советском Азербайджане*, Под общей редакцией Аллева К. Г., Баку 1984, с. 176 [*Sovyet Azerbaycan'da Yükseköğretimin Gelişimi*, editör K. G. Aliyev, Bakü, 1984, s. 176].

⁵⁵ Çobanzade'nin yetiştirdiği ünlü bilim adamları arasından aşağıdakileri örnek göstermek mümkündür: Azerbaycan Bilimler Akademisi akademisyenlerinden M. Şireliyev, M. Dadaşzade, H. Araslı, A. Demirçizade, F. Gasınzade, H. Bağırov, M. Hüseyinzade, M. Ceferov, A. Tağızade, İ. Hesenov, A. Şerifov; Özbekistan Bilimler Akademisi akademisyenlerinden Vahid Zahidov, Vahid Avdullayev, Alim Şarafuddinov, Hadi Zarifov. Bkz. Acar, *age.*, s. 47; Bekir Çobanzade, *Kırım Tatar İlm-i Sarfı*, Hazırlayan Nariman Seyityahya, s. 12.

1923 yılında tüzük onaylandı. Fakat cemiyetin teşkilatçılarından Dr. Urusov kısa süre sonra emekliye ayrıldı ve cemiyet daha kurulma aşamasındayken faaliyetini durdurdu. Azerbaycan'daki tüm bilim kurullarını, bilim adamlarını bir çatı altında birleştirip ülkeyi onların yardımıyla ekonomik, siyasi, kültürel yönden inceleme zorunluluğu var olduğundan cemiyetin gerekliliği konusu da gündemden hiç düşmedi. Bu konu çeşitli vesilelerle farklı yayınlarla gündemde tutuldu. Nihayet 2 Kasım 1923 yılında *Komünist* gazetesi ve onun yayın yönetmeni Habib Cebiyev başkanlığında 40-45 kişilik bir grup bir araya gelerek Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin kuruluşunu ilan etti. Azerbaycan Merkezi İcraiyeye Komitesi Başkanı Samedağa Ağamalıoğlu fahri başkan seçildi. Ayrıca geçici yönetim belirlendi: Başkan Prof. A. N. Samoyloviç, başkan yardımcısı A. R. Zifeldt, sayman V. M. Sisoyev, sekreter V. A. Ryumin, H. Cebiyev, M. H. Baharlı, R. Şabanova, Prof. V. İ. Smirnova-Loginova ve İ. F. Blinova.⁵⁶

Halk Maarif Komiserliği'nin tüzüğünü kabul ettiği Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti 3 bölüm'den oluşmaktaydı: Tarih-Etnografya, Tabiat ve İktisadiyat. Daha sonra Azerbaycan Hakkında Bilgilerin Yaygınlaştırılması ve Okullara Yardım Bölümü de eklenecektir. Bu bölümlerin de alt şubeleri bulunmaktaydı.⁵⁷

Cemiyet'in başkanı Samoyloviç, Cemiyet'in kuruluş gerekçesini şu şekilde ifade etmekteydi: "Azerbaycan Cumhuriyeti'ni etrafıca ve müntezem suretde öğrenmek lazım olduğunu bütün yerli mekteb, kurs, darülfünün müellimleri, firke, mahkeme, sanayi, kend teserrüfatı, ticaret işçileri terefinden açıkcasına his edilmektedir. Azerbaycan iktisadi, tabii, fenni, tarihi etnoğrafi cihetlerden tedkik edilmezse bu zengin memleketin menen ve madten neşvu niması için görülmüş işlerini derinletmek olmaz."⁵⁸ İlk aşamada bazı sıkıntılardan dolayı cemiyetin işlerinin yavaş yürümesine bakmayarak, Samoyloviç Cemiyet'in geleceğinden umutluordu: "Medeni işçilerin muhataf işler ile son derece meşgul olduklarını ve maliyenin kâfi miktarda olmadığını nazar-ı itibara aldıktaki cemiyetin bu yakın zamanlarda geniş faaliyete geçebileceğine ümit etmek olmaz; fakat diğer taraftan onun maksatları uğrunda ve onun zahmetlerinde Cumhuriyetin en görkemli mütehislerinin ciddi merak ibraz etmeleri bu cemiyetin teşkiline sarf edilmiş kuvvetin beyhude yere sarf edilmeyeceğine ümit etmeye imkân veriyor."⁵⁹

Cemiyet, tüzüğünde amacını net belirlemiştir: "Cemiyetin amacı Azerbaycan'ı ve bu hudutta bulunan memleketleri, iktisadi, tabii, sosyal ve tarihi,

⁵⁶ А. Р. Зифельдт, "Деятельность О-ва Обследования и Изучения Азербайджана за два года", *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 107 [A. R. Zifeldt, "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin 2 Yıllık Faaliyeti", *Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, sayı 1, Bakı, 1925, s. 107].

⁵⁷ А. Н. Самойлович, "Азербайжан'ı Tedkik Eden ve Öğrenen Cemiyet", *Maarif ve Medeniyet*, sayı 11, Bakü, 1923, s. 45.

⁵⁸ Samoyloviç, agm., s. 45.

⁵⁹ Samoyloviç, agm., s. 46.

etnografi, arkeoloji, lingvisfiyi cihetlerinden tedkik etmek ve öğretmekten ve aynı zamanda Azerbaycan'ı öğrenmekten ibarettir"⁶⁰

Cemiyet amacına ulaşmak için de iki faaliyet yolu belirlemiştir: "1. Azerbaycan'ın geçmiş ve bugünü her yönüyle araştırmak için bilimsel geziler düzenlemek; 2. Kurultaylar, toplantılar, konferanslar vermek, memleketi öğrenmek amaçlı geziler düzenlemek, memleket sorunlarıyla ilgili okumalar, konuşmalar organize etmek, müze, kurslar, kütüphane, malumat veren merkezlerin faaliyetlerini desteklemek, organize etmek"⁶¹

Cemiyet, sadece Bakü ile sınırlı kalmamış, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde-Hankendi, Nuha, Zakatala, Gence, Lenkeran, Şamahı, Nahçıvan ve hatta Tiflis, Leningrad ve Moskova'da bile şubeler açmıştı.⁶²

Cemiyet, ilk iki yıllık faaliyetten sonra Azerbaycan Merkezi İcraiye Komitesi'ne bağlanır, yeni tüzüğü onaylanır ve geçici yönetim kurulu belirlenir. 5 Ağustos 1925 yılında oluşturulan geçici yönetim kurulu üyeleri aşağıdakilerden oluşmaktaydı: Başkan: T. Şahbazi, başkan yardımcıları: C. Mehmet-zade ve Prof. B. Çoban-zade, sayman Ç. İldırım ve bilimsel sekreter A. R. Zifeldt. 21 Eylül 1925 yılında ise kurul daimi statü kazanır.⁶³

Cemiyet, ismini "Azerbaycan Devlet İلمي Tedkikat Enstitüsü" olarak değiştirdiği 1929 yılına kadar çok sayıda çalışmalara imza attı: arkeoloji kazıları yaptırdı, etnografik araştırmalar organize etti, jeoloji incelemelerde bulundu, sayısız bilimsel toplantılar-tartışmalar düzenledi, dergiler, kitaplar yayınladı. Bir sözle Azerbaycan'da birçok bilimin temelini attı.⁶⁴ Döneme damgasını vuran "I. Bakü Türkoloji Kurultayı" da yine bu cemiyetin organizasyonunda gerçekleşti.⁶⁵ 1933 yılında Azerbaycan Devlet İلمي Tedkikat Enstitüsü temelinde SSCB Bilimler Akademisi Zakafkazy [Kafkasötesi] Şubesi Azerbaycan Bölümü oluşturuldu. Bu kuruluş 1935 yılında SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'ne, 1945 yılında ise Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi'ne çevrilecektir. ⁶⁶ Halk Maarif Komiseri Mustafa Guliyev'in 1925 yılında Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin ikinci yılı kutlamasında söylediği,

⁶⁰ "Устав Общества Обследования и Изучения Азербайджана", *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Bakü, 1925, s. 121 ["Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Tüzüğü", *Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, sayı 1, Bakü, 1925, s. 121].

⁶¹"Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Tüzüğü", s. 121.

⁶² A. R. Zifeldt, *agm.*, s. 109. Bakü dışında açılan şubelerin sadece birisi-Nahçıvan şubesiyle ilgili bir çalışma bulunmaktadır. Bkz.: Fərman Xəlilov, *Naxçıvanı Öyrənən Elmi Cəmiyyət*, Nurlan nəşriyatı, Bakı, 2005 (Cemiyet'in Lenkeran ve aynı zamanda Talış komisyonu ile ilgili çalışma tarafımızdan hazırlanmaktadır).

⁶³A. R. Zifeldt, "Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin 2 Yıllık Faaliyeti", s. 110.

⁶⁴ Ю. Г. Мамедальев, *Развитие науки в Азербайджане*, Bakü, 1960, c. 15 [Y. H. Memmedeliyev, *Azerbaycan'da Bilimin Gelişimi*, Bakü, 1960, s. 15]. Cemiyet'in faaliyeti hakkında bkz.: Zifeldt-Simymjaki A. R., "Azerbaycanı Tedqiq Cemiyetinin İzleti", *Azerbaycanı Öyrənme Yolu*, Bakı, 1928, s. 59-65.

⁶⁵Bu kurultayla ilgili bkz. dipnot 18.

⁶⁶Memmedeliyev, *age.*, s. 15-16.

“Azerbaycan bu cemiyette geleceğin kendi bilimler akademisini görüyor”⁶⁷ sözü böylece gerçekleşmiş oluyordu.

Çobanzade'nin faaliyet gösterdiği Cemiyet, dolayısıyla bugün Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin temelini oluşturan bir kuruluştur.

1925 yılının sonlarında hazırlanan Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin yapısı listesinde Çobanzade'nin aşağıdaki görevleri üstlendiği görülmektedir:

1. Merkez Konsey Başkanlığı İlmi Sekreterliği,
2. Türkoloji Bölümü Başkanlığı,
3. O güne kadar tek toplantısını düzenleyen Tarih Komisyonu başkanı,
4. Lengüistik Komisyonu organizatörü,
5. Redaksiyon-Yayın Komisyonu'nda üye.⁶⁸

Çobanzade, üstlendiği bu görevlerini kitaplar, makaleler yazarak veya cemiyetin toplantılarına katılarak yerine getirmeye çalışmıştır. Yukarıda bahsi geçen fonttaki belgelerden hareketle Çobanzade'nin aşağıdaki bilimsel ve insani özellikleriyle cemiyet faaliyetlerinde iştirak ettiği görülmektedir:

Çobanzade, bir bilim adamı için önemli olan kaynak çalışmasının saha çalışmalarıyla desteklenmesini önemsiyor. Konu dil olunca canlı halk dilinden verilerin toplanması için bu çalışmaların önemine dikkat çekiyor.⁶⁹

Çobanzade, Türk Dilinin, Türk Edebiyat Tarihinin, Türk Dili Terminolojisinin sorunlarının öncelikle belirlenmesi ve buna göre çözümler üretilmesini istiyor.⁷⁰

Çobanzade, Yeni Türk Alfabeti'nin başarılı bir şekilde yayılmasına çalışmalarıyla destek vermektedir. Özellikle başkanlığını yaptığı toplantılarda bu konuya dikketleri çekmektedir. Önemi açısından bu toplantılardan birisinin tutanağı aşağıya aktarılmaktadır:

Umumittifak Yeni Türk Alfabeti Merkezî Komitesi Bilim Heyeti ile Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Türkoloji Bölümü'nün ortak toplantısı / 17 Haziran 1929/71

Toplantıda Khabayev (Buryat-Mongol SSR'de Kültürel Başarılar Hakkında⁷²) ve Baradin'in (Yeni Alfabeye Geçiş ve Buryat-Mongol Dil ve Edebiyatı'nın Gelişiminin Sonuçları Hakkında⁷³) konuşmaları dinlenmiştir.

⁶⁷A. R. Zifeldt, agm., s. 111.

⁶⁸“Структура Общества Обследования и Изучения Азербайджана”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 128, 129, 137, 139 [Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Yapısı”, *Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, Sayı 1, Bakü, 1925, s. 128, 129, 137, 139].

⁶⁹ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Merkezî Konseyinin Toplantısı/5 Kasım 1926-ARDA* [Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi], Koleksiyon [fond] 389, Klasör [siyahı-klasör] 1, Dosya [iş-delo] 5, Yaprak [vərəq-list] 2-3.

⁷⁰ *Azerbaycan SSC'yi Öğrenme Cemiyeti Türkoloji Bölümü Sözlük Komisyonunun Toplantısı/3 Ocak 1929-ARDA*, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 26, Yaprak 7.

⁷¹ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 1-27.

Oturum başkanlığını Çoban-zade yapmaktadır.

Çobanzade, oturum başkanı olarak giriş konuşmasını yapmıştır. Konuşmada öncelikle toplantıya katılımın az olmasına dikkat çeker. Çoban-zade, toplantı katılımcılarını şimdiye kadar ağırlıklı olarak üniversitelilerin oluşturduğunu, şimdi ise derslerin bitmesi ve onların da çalışmalarını yapmak için şehri terk etmelerinin sonucu toplantıya katılımın az olduğunu söyler. Çobanzade'ye göre katılımın az olmasının ikincisi nedeni ise, toplantının çağrılma tarihinin 2 gün önce belli olması ve bundan dolayı da herkese bu kısa süre içinde haber verme imkânlarının olmamalarıdır. Fakat yine de salonda Yeni Türk Alfabeti Komisyonu'nun Bakü'ye gelen üyeleri ve Türkoloji Bölümü'nden katılımcıların olduğunu söyler. Dolayısıyla bu toplantının faydalı olacağına dikkat çeker: *"Bu toplantımızın önemi vardır. Bizim yeni alfabemiz yeni bir dünyaya açılmıştır, yeni bir dünyayı ele geçirmektedir, bu Moğol dilidir. Çin'in Kuzey Batısında olan bu bölge lengüistik ve coğrafi konumuyla anlamlıdır. Yeni alfabemizle biz Moğolistan topraklarına yayılma şansı kazanmışız. Umarız buradaki tüm halklar Buryat-Mogol Sovyet Cumhuriyeti arkasınca gideceklerdir."*

Başkan daha sonra sevindirici bir durumu da hatırlatıyor. "Neredeyse 3 yıl önce şimdi toplandığımız salonda Latin Alfabesinin kabulü için kurultay düzenlemiştik. Şimdi 3 yıl sonra ise önemli aşama kat ederek onun Buryat-Moğol'daki sonuçlarını tartışıyoruz, konuşuyoruz. Bu alanda önemli aşamalar katetmişizdir. Bunu kabul etmekle de biz Sovyet sınırları içinde yaşayan Türk-Tatar dilli halklarda alfabe sorununu esasında bitirmiş bulunuyoruz.

Bundan sonraki aşamada komitemizin ve cemiyetimizin esas görevlerinden biri bu alfabeği Sovyet sınırları içinde yaşayan Fin halklarına yönelik de uygulamak olmalıdır. Bundan sonra ise Buryat-Moğol halklarından da destek alarak Güney Doğu'ya, Güney'e ve özellikle de Doğu'ya girmemiz lazım."

Sonra da konuşmacılara söz veriyor.⁷⁴

Konuşmalardan sonra soru cevap kısmına geçildi ve Çoban-zade de değerlendirme konuşması yaparak toplantıyı kapattı.

Toplantıyı kapatırken Çobanzade, şu şekilde bir değerlendirme yapıyor.

Buryat-Moğol alfabesindeki az harflerin bulunmasına ve büyük harflerle kelimelerin yazılış özelliklerine dikkatleri çekiyor.

"Ayrıca önümüzdeki yıllarda Cemiyet'in Dil ve Edebiyat bölümü olarak Azerbaycan Moğol döneminin sorunlarını da gündeme getireceğiz. Bundan dolayı da Moğolların hem dil ve hem de tarih konusunda sizden bilimsel yardım alacağız."

Moğol dilini ve tarihini öğrenmeden Doğu'nun tarihini ve genel olarak Doğu'nun, aynı zamanda Türk-Tatarların dilbilimini anlayamayız. İlk defadır ki bize bir yol açılmış oldu. Yeni alfabe inkılabı sayesinde biz birbirimizle kültürel ve bilimsel alanda ilişkiler kurabiliyoruz. Sonunda bu çalışmalar sayesinde dünyaya bu alanda Moğol ve ülkemizden bilim adamları çıkarabileceğimize inanıyorum."

*"Yaşasın Buryat-Moğol Sovyet Cumhuriyeti,
Yaşasın bizim Yeni Ekim Alfabemiz"*

⁷²ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 3-12.

⁷³ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 13-18.

⁷⁴ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 1-2.

Yaşasın bize bu amaca ulaşmak için yolları açan Ekim İhtilali."
Konuşmacılara tekrar teşekkür ediyor.⁷⁵

Çobanzade, bilimsel çalışmalar için kurumsallaşmayı önemli görmektedir. Kurum içinde görev dağılımını ve yapılacak işlerin konu sınırlamasının belirlenmesini istiyor. Azerbaycan'da Türk-Tatar İlmî Araştırmalar Enstitüsü'nün kurulmasını öneriyor.⁷⁶ Ayrıca kurumsallaşma sürecinde yeterli kadronun ayrılmasını da talep etmektedir. Çobanzade'ye göre kadrolar keyfi belirlenemez, kadro belirlenmesi için cemiyetin bölüm ve komisyonlarının ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Bunun için de bölüm ve komisyonlar ihtiyaç duydukları kadroyu cemiyet yönetimine bildirmeliler.⁷⁷

Çobanzade, özellikle Rus Türkolojisinin durumunu merak etmekte, bu alanda çalışmalar yapmaktadır. Bu anlamda Çobanzade, ünlü Rus Türkologu Samoyloviç'in bilimsel çalışmalarının 25. Yılı dolayısıyla sunduğu "Rus Türkolojisinin Çağdaş Durumu" isimli bildirisini önemlidir. Bu bildiriye Çobanzade Samoyloviç örneğinde, Ekim İhtilali öncesi ve sonrasında Rusya'da Türkoloji üzerine yapılan çalışmalardan hareketle Rus Türkolojisinin çağdaş durumundaki olumlu gelişmelere dikkatleri çeker.⁷⁸

Sadece Türk Dilinin araştırılması ile yetinmemekte, bilgi dairesini de düşünerek diğer Doğu dillerinin de araştırılmasını önemli bulmaktadır.⁷⁹

Çobanzade, cemiyetin düzenlediği I. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın düzenleme kurulunda yer almış ve bu kurultayı desteklemiştir ki bu konuya yukarıda değinilmiştir.

Çobanzade, cemiyet çalışmalarında işlerin koordineli yürümesi için bölümleri arasında irtibatın kurulmasını öneriyor. Bu öneri aynı zamanda disiplinler arası bir çalışmanın da işaretini vermektedir. Ayrıca, Çobanzade'ye göre çalışma planı hazırlanırken olayların kronolojisinin dikkate alınması işleri makul sürede ve verimli sürdürmeyi sağlar. Örneğin, önce Moğol dönemi, sonra da Selçuklu dönemi incelenir.⁸⁰

Genç bilim adamlarının yetiştirilmelerini, eğitimlerini daha üst kademelerde devam ettirmelerini ve Cemiyet'e üye yapılmalarını desteklemektedir. Bu şekilde

⁷⁵ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 25-27.

⁷⁶ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Tarib Bölümü Tabiat-Etnografya Şubesi'nin Kuruluş Toplantısı/13 Ekim 1925-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 13, Yaprak 2-3; Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Merkezî Konseyinin Toplantısı/5 Kasım 1926-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 5, Yaprak 2-3.*

⁷⁷ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Başkanlığı'nın Toplantısı/1 Ekim 1928-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 6-8.*

⁷⁸ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Türkoloji Bölümü'nün Toplantısı/23 Kasım 1928 /Cuma/ Bakü-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 2. Çobanzade, aynı yıl Samoyloviç'le ilgili bir de makale yayımlar. Bkz.: "Profesör A. N. Samoiloviç", *Maarif İşleri*, sayı 7-8, 1928, s. 80-86.*

⁷⁹ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Türkoloji Bölümü ile Yafetidoloji Derneği'nin Ortak Toplantısı/23 Nisan 1929- ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 4-5.*

⁸⁰ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Türkoloji Bölümü'nün Toplantısı/3 Haziran 1929-ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 7-12.*

bir taraftan bilimsel araştırmalar yürütülecek, diğer taraftan ise özellikle üniversite öğrencileri arasından yeni nesil bilim adamları yetiştirilecekti.⁸¹

Çobanzade, Halk Eğitim Komiserliği'ne yazdığı mektupta, başarılı olacağına inandığı genç bilim adamı Yusif Eliyev'in Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Pedagoji Fakültesi'ne kabulünü rica ediyordu.⁸²

Çobanzade, sadece Azerbaycan'da değil, Azerbaycan haricinde olsa bile yetenekli gençlerin cemiyete çağrılmasından ve yaptığı çalışmalarının izlenmesinden yanadır.⁸³

Kendisi Kabardi, Balkar ve Karaçay'a seferi zamanı karşılaştığı Hacıbeyov (Lezgi) ve Şamhalov (Avar) soyadlı iki genç bilim adamının cemiyete üye yapılmasına muvaffak olmuştur.⁸⁴

Çobanzade, yukarıda aktarılanlar dışında Cemiyet'in komisyonlarında, düzenleme kurullarında yer almakta, toplantılarda oturma başkanlığı yapmakta, karşılama törenlerine katılmakta, bildiriler hazırlayıp konuşmalar yapmaktadır.

Azerbaycan Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün Türkiye Şubesi ve Çobanzade'nin Buradaki Konuşmaları

Çobanzade'nin ATTC içindeki faaliyetinin bir kısmı da cemiyetin Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün Türkiye şubesi ile bağlıdır. Çobanzade'nin burada iki konuşma yaptığını belgelerden tespit etmek mümkündür. "*Türkiye'de Maarif ve Medeni Sahadaki Reformlar Hakında*" başlığını taşıyan ilk konuşmasının Rus dilinde olan ve daktiloda yazılan bir raporu arşivde korunmaktadır. "*Türkiye Medeni Cephesindeki İslahat*" ismini taşıyan ikinci konuşmasının ise ana metninin özeti (hulasesi) bulunmaktadır. 12 sayfalık bu konuşma metninin hulasesinin bir sayfası -4. sayfası- eksiktir. Bu metin Azerbaycan Türkçesiyle ve dönemin Latin alfabesiyle daktiloda yazılmıştır.

Çobanzade'nin buradaki konuşmasını aktarmadan önce, bu konuşmaların yapıldığı cemiyetin Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nü ve onun Türkiye şubesini de tanımakta fayda vardır.

ATTC'nin Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün kurulması ve burada Şark ülkelerine yönelik çalışmaların yapılması konusu cemiyetin 26 Ağustos 1928 tarihli başkanlık toplantısında gündeme gelmiştir. Bu toplantıda tartışılan gündem maddelerinden biri de "cemiyetin planına Şark ülkeleri ile ilgili çalışmaların da dâhil edilmesi" olmuştur. Tartışmalar sonucunda, sonraki toplantıların birinde bu konun yeniden gündeme getirilmesi ve bölümün

⁸¹ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti Tarib Bölümü Tabiat-Etnografya Şubesi'nin Kuruluş Toplantısı/13 Ekim 1925-* ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 13, Yaprak 2-3.

⁸² *Halk Eğitim Komiserliği'ne, 3 Ekim 1929/No. 491-*ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 29, Yaprak 3.

⁸³ *Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Türkoloji Bölümü'nün Toplantısı/3 Haziran 1929-* ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 7-12.

⁸⁴ *Azerbaycanı Öğrenme Cemiyeti Merkez Bürosunun Toplantısı/11 Eylül 1929-*ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 35.

kurulması konusunda eğilim ortaya çıkıyor. Çobanzade de bu toplantıdaki katılımcılar arasında bulunmaktadır.⁸⁵

Şark Bölümü'nün kurulması Cemiyet Başkanlığı'nın 1 Ekim 1928 tarihli toplantısında yeniden gündeme geliyor ve karara bağlanıyor. Böylece aşağıdaki heyetle bölüm kurulmuş oluyor: Hamid Sultanov, A. R. Zifeldt, Andresov ve sekreter Şahbazov.⁸⁶

13 Ekim 1928 tarihli Cemiyet Başkanlığı toplantısında Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün ekibine son şekil veriliyor. Devlet yetkililerinden, Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesi Başkanı Levon Mirzoyan, Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Gezenfer Musabeyov, Azerbaycan SSC Halk İcraiye Komitesi Başkanı Samedağa Ağamalıoğlu ve Garayev Bölüm'ün fahri üyeliğine seçiliyorlar. Çalışma ekibine de yine devlet yetkilisi Musabeyov fahri başkan olmakla birlikte aşağıdakiler dahil ediliyor: Başkan yardımcısı Apresov, sekreter A. Şahbazov, üyeler Hamid Sultanov, Zifeldt A. R., Ordubadski ve Gubaydullin.⁸⁷ 20 Ekim 1928 tarihli toplantıda ise Şark Bölümü'nün bütçesi onaylanıyor.⁸⁸

Bölüm, faaliyet alanını ve amacını aşağıdaki şekilde belirler: “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne yakın olan İran, Türkiye, Afganistan, Irak, Hindistan vb. doğu ülkelerini çok taraflı öğrenmek; bu ülkelerde değişik alanda yaşanan olayları günlük olarak takip etmek; yukarıda isimleri geçen Doğu ülkelerinin iç ve dış sorunlarını öncelikle etraflı şekilde incelemek; ismi geçen ülkeler üzerine bilimsel ve popüler çalışmalar yürütmek; bu ülkelerde sorun olarak görülen konularla ilgili toplantılar, dinletiler, görüşler düzenlemek, tezler hazırlamak; Doğu ile ilgili haber bültenleri yayınlamak, yerel gazetelerin doğu şubelerine rehberlik etmek, onlar için malzeme hazırlamak, makaleler sağlamak, ayrıca SSCB'nin Doğuyla ilgili yayın yapan kurumlarıyla ilişki kurmak; aynı zamanda SSCB'nin Doğu'yla ilgili çalışma yapan tüm kurum ve cemiyetleriyle ilişkiler kurup geliştirmek; dost yabancı ülkelerde bulunan kurum ve cemiyetlerle ilişki kurmak; komşu doğu ülkelerine bilimsel geziler düzenlemek, Umumittifak Yabancı Ülkelerle Kültürel İlişkiler Birimi vasıtasıyla doğu ülkeleriyle sıkı yakın kültürel ilişkiler sağlamaya çalışmak; Doğu ile ilgilenen kurum ve cemiyetlerle kitap alışverişinde bulunmaktadır.”⁸⁹

Buradan da anlaşılacağı gibi, bölümün ilgilendiği ülkeler esasen Azerbaycan'a komşu veya yakın olan Doğu ülkeleri olmuştur. Doğu ülkeleri üzerine bölümün bir de alt şubelerinin kurulduğu görülmektedir ve bunların sayısı da beştir: 1. İran, 2. Hindistan, 3. Türkiye, 4. Afganistan ve 5. Arap şubeleri.⁹⁰

⁸⁵ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 5.

⁸⁶ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 6-8.

⁸⁷ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 3.

⁸⁸ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 5.

⁸⁹ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 4.

⁹⁰ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 1-5.

Bölüm, alt şubeleri vasıtasıyla alanı içinde her ülkeye yönelik birbirlerinden çok da farklı olmayan çalışma planı hazırlamıştır. Bu çalışma planlarından Türkiye ile ilgili olanını buraya aktarmakla aslında diğer ülkelere yönelik planla ilgili de görüş oluşturmak mümkündür. Türkiye'ye yönelik hazırlanan çalışma planı aşağıdaki başlıkları içermektedir: “1. Çağdaş Türkiye'nin Ekonomik Durumu, 2. Mali Durumu, 3. Ticaret: Dış (SSCB ile Ticaret) ve İç Ticaret, 4. Sınıfların Durumu, 5. Din, 6. Bilimsel Alandaki Gelişme, 7. Milli meseleler, 8. Türkiye Basını, 9. Diğer Daha Önemli Sorunlar: a. Yeni Türk Alfabesi, b. 1928/1929 Yılı Bütçesi, c. Yabancı Yatırımlar, d. Demiryolu Yapımı.”⁹¹

Hudud Haricindeki Şark Bölümü'nün Türkiye Şubesi'nin Türkiye'deki gelişmeleri özellikle gazeteler üzerinden yakından takip ettiği görülmektedir. Türkiye'de yayınlanan gazeteler vasıtasıyla sadece Türkiye'deki gelişmeler değil, bölgede ve dünyada yaşanan gelişmeler de dikkatle gözlemlenmekteydi. Türkiye'de yayınlanan gazetelerden *Cumhuriyet* ve *Hâkimiyet-i Milliye* incelenen yayınların başında gelmektedir. Komisyonun hazırladığı *Türk Medyasından Özetler* başlıklı raporda hangi konulara dikkat edildiği görülmektedir. Cumhuriyet ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri esasında hazırlanan raporda aşağıdaki konu başlıklarının ön plana çıktığı görülmektedir: “İslam'ın moderleşmesi; 1929 yılının yazında Batum'da Şark Halklarının Kongresi düzenlenecektir; halka hukuk konusunda yardım yapacak cemiyet kurulmuştur; Anadolu'yu Öğrenen Cemiyet'in faaliyeti; Mısır'da eğitim kurumlarının sayısı; Türk Ocağı Cemiyeti; yeni aile dergisi *Muhit*; Türk Ordusunda yeni kurallar; Afganistan'daki karışıklık; Mersin'de *Halk* isiminde yeni gazete; Mısır Ordusu; Adana'da okul açılışı; SSCB'nin Türkiye ile ticareti; Türkiye ve Yunanistan; yolsuzluk vb.”⁹²

Bölgeler üzerine kurulan şubelerin yukarıda da vurgulandığı gibi faaliyet şekillerinden birisi de ülkelerdeki gelişmelerle ilgili toplantılar, dinletiler, görüşler teşkil etmektir. Bunun için öncelikle konular belirleniyor ve belirlenen konularda konuşma yapabilecek bilim adamları, siyasetçi, araştırmacılarla anlaşmaya varılıyordu. Konuşma günü belirlenir, duyurusu yapılır ve konuşmacıdan önceden yapacağı konuşmanın özeti istenirdi. Azerbaycan Merkezi İcraiye Komitesi yanında Azerbaycan'ı Öğrenen Cemiyeti'nin Hudud Haricindeki Şark Bürosu Başkanı Apresov'un Bekir Çobanzade'ye gönderdiği yazıdan, konu üzerinde daha önce aralarında görüştükları ve bunun üzerine konuşma metninin özetinin istendiği anlaşılmaktadır: “Sizinle varılan anlaşmaya esasen belirlediğiniz konuyu Hudud Haricindeki Şark Bürosu yakın günlerde dinlemek istemektedir ve bundan dolayı da konuşma yapacağınız günü belirlememiz gerekmektedir. Bu ihtiyaçtan dolayı yapacağınız konuşmanın özetini bize ulaştırmanızı rica ediyoruz.”⁹³

Hudud Haricindeki Şark Bürosu tarafından gelen istek üzerine Çobanzade 3 Aralık 1928 ve 25 Mart 1929 tarihlerinde burada iki konuşma yapmıştır.

⁹¹ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 1-5.

⁹²ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 31-34.

⁹³ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 30.

EK1 ve *EK2*'de sunulan bu iki konuşma metninin hülasesinin ayrıntılı tartışmasını Çobanzadeşinaslara bırakarak, Çobanzade'nin Türkiye'deki reforma bakışı konusunda bazı fikirler söylemek mümkündür:

Çobanzade, başta *Cumhuriyet* ve *Hâkimiyet-i Millîye* olmak üzere Türkiye matbuatını takip etmekte ve Türkiye'de gerçekleştirilen reformlardan haberdardır.

Çobanzade'ye göre, 1908 Türkiye inkılâbından sonra Türklerin karşısında sadece Fransa İnkılâbı örneği vardysa, şimdi Türklerin karşısında Şuralar İttifakı örneği var ve onlar şimdi burayı örnek almaya çalışıyorlar. Türkiye'de medeni sahada önemli değişimler yaşanmaktadır.

Türkiye'de yaşananlar Türk milletinin umumî tarih medeniyetine doğru gitme değil, Avrupa medeniyetine adapte olma sürecidir.

Türkiye'de idealistlerle pragmatistlerin mücadelesinde pragmatistler galip gelmiş ve süreç onların istediği şekilde yürüyor.

Türkiye'deki değişime karşı olan eski kafalılardan, rejimin değişmesinden zarar görenlerin ve batılı devletlerin etkisi daha canlılığını koruyor.

Eskisi gibi yine de “millet, vatan, Türklük, Türk kanı, Türk terbiyesi” gibi basit şovenist fikirler yaşamaktadır.

Feodalizm kalıntılarında her alanda kurtulmak istenmektedir, fakat din konusunda fazla yazmamaktadırlar. Bugünlerde “Türk Dini” denen bir kavram doğmuştur.

Türklerin amacı İstanbul'u Balkan'ın maarif merkezi yapmaktır.

Türkiye'de değişim bizden farklı olarak “yukarıdan” yapılmaktadır. Bizde “aşağıdan” yapılmakta ve bizim takip ettiğimiz yol doğrudur.

Türkiye'de kelimeler fonetik esasa göre yazılmaktadır. Tüm Arap, Fars, Türk ve başka dillerdeki kelimeler konuşulduğu/duyulduğu gibi yazılmaktadır, ünlü uyumu aranmaktadır. Bu da zaman zaman ifrat derecesine varmaktadır.

Tüm Arap, Fars kelimeleri sözlükten temizlenmektedir ve onların yerine yeni uydurma sözler konulmaktadır. İlişkide bulunduğu komşularından aldığı her yeni kelimeye bir kelime uydurmak terakki değildir, bu dili zenginleştirmez. Avrupalılar gibi, alınma sözün kökünü koruyup ekler vasıtasıyla diline uygunlaştırmak makul olmalıdır.

Türkiye'de 1927 yılında yayınlanan Büyük Türk Lügati'ni⁹⁴ ve yazarını çok sert eleştirir ve “bu kitapta o kadar yanlışlıklar vardır ki, bu hataları yapmanı biz burada Darü'l-fünun'a almayız” der. Samih Rifat da “Tasrif-i Huruf Kanunları” isimli eserinden dolayı aynı şekilde Çobanzade tarafından eleştirilmektedir.

Çobanzade'ye göre, Türkiye'de sözlük, terim anlamında tam bir anarşi yaşanmaktadır ve bu devir Azerbaycan Türklerinin 1921-1922 yıllarını hatırlatmaktadır.

⁹⁴ Bu luğat konusunda bir tanıtım yazısı için bkz.: Ali İhsan Öbek, “Tarihi Türk Sözlükcülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati”, *Turkish Studies*, volume 4/4 Summer 2009, s. 845-855.

Sonuç

44 yıllık yaşamının 12 yıla yakın dönemi Azerbaycan'da geçen Bekir Çobanzade, burada bilimsel-kültürel yaşamının en verimli dönemini geçirmiştir. Azerbaycan'a yerleşmesi bir taraftan tarihi şartların oluşmasından kaynaklanmıyorsa da, bu şartların oluşmasında kendisinin de tercihi olmuştur.

Azerbaycan'daki 1920-1930'lu yılların milli-bolşevik ve ilmi-kültürel Türkoloji muhiti Çobanzade'nin kendisini ifade etmek için geniş bir alan açmıştır. Bu muhit sayesinde Azerbaycan'da gelmeden başlattığı ilmi-kültürel Türkoloji çalışmalarını burada geliştirme ve sürdürme olanaklarını bulmuştur. Yine bu muhit sayesinde ki, genelde Türkoloji alanında yaptığı çalışmalarıyla Türkoloji biliminin gelişmesinde, özelde ise “çağdaş Azerbaycan dili ve Türk dillerinin sorunları üzerine çok sayıda çalışmalarıyla Azerbaycan dilbiliminin bilimsel temellerinin oluşum” ve gelişmesinde katkılar yapmıştır.

Çobanzade'nin Azerbaycan'da faaliyet gösterdiği merkezlerden biri de Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti olmuştur. Azerbaycan'ı siyasi, ekonomik, kültürel boyutuyla incelemeyi misyon edinen ve şimdinin Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin de nüvesini oluşturan bu cemiyetin çalışmalarında Çobanzade yakından iştirak etmiştir. Burada değişik dönemlerde Merkezi Konsey Başkanlığı İlmi Sekreterliği, Türkoloji Bölümü Başkanlığı, o güne kadar tek toplantısını düzenleyen Tarih Komisyonu başkanlığı, Lengüistik Komisyonu organizatörü ve Redaksiyon-Yayın Komisyonu'nda üyelik görevlerini yapmıştır. Buradaki faaliyetiyle Türkoloji biliminin gelişmesi, kurumsallaşması, yeni Türkologların yetiştirilmesi için çabalar göstermiş ve bu alanda büyük ölçüde başarılar sağlamıştır. ATTC'nin düzenlediği, sadece o gün için değil, bugün de Türkoloji ve Türk Dünyası açısından önem taşıyan ünlü I. Türkoloji Kurultayı'nın organizasyonunda önemli görev üstlenmiştir.

Çobanzade, yine ATTC'nin katkılarıyla 1920-1930'lu yıllarda SSCB için “Şarkın Kapısı” rolünü oynayan Azerbaycan'da, Yakın ve Orta Doğu'daki ilmi-kültürel değişim ve yapılanmaları takip etmiştir. Bu bağlamda, onun ATTC'nin Hudud Haricindeki Şark Şubesi'nde Türkiye'deki ilmi-kültürel-eğitim gelişmeleri konusunda sunduğu bildiriler önemlidir. Bu sunumlarında Çobanzade'nin Türkiye'de medeni, ilmi ve eğitim alanında yaşananlara zaman zaman olumlu, çoğu zaman da olumsuz bakış ve eleştirilerini görmek mümkündür. Tabi ki, Çobanzade'nin bu eleştirilerini biraz da dönemin ona karşı yönelen suçlamalarını dikkate alarak okumak gerekmektedir.

Çobanzade, hakkında yürütülen mahkeme sonucu ona yöneltilen suçlamaları kabul ederken, 21 Eylül 1937 tarihinde bundan sonraki yaşamı için bir şans daha istemek amacıyla SSCB Halk İçişleri Komiserliği'ne yazdığı ve yönetim tarafından kabul görmeyen mektubunda “şimdiye kadar tahmini olarak 150'ye yakın bilimsel eser yazdığını, bunun 100'e yakınının da Azerbaycan dilciliği ile ilgili olduğunu” ifade etmektedir. Eserleri dışında çeşitli yerlerde sunduğu bildirileri, katıldığı toplantılarda söylediği nutukları da düşünüldüğünde Çobanzade'nin fikir dünyası ile ilgili verilerin tam olmadığını düşünmek mümkündür. Bu ise Çobanzade'nin çalışma coğrafyasının genişliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak Çobanzade'nin çalışmalar yaptığı Kırım, İstanbul,

Macaristan, Azerbaycan, Moskova, Özbekistan ve benzeri merkezlerde yapılacak kapsamlı ve düzenli arşiv çalışmaları bu eksikliği giderebilir. Yapılan bu çalışma da bu anlamda eksikliği gidermeye yönelik bir çabanın ürünüdür.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Yayınlanmamış Arşiv Kaynakları

- ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 5, Yaprak 2-3.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 6, Yaprak 6-8.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 8, Yaprak 2, 4-5, 7-12.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 13, Yaprak 2-3.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 26, Yaprak 7.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 27, Yaprak 3, 4, 5, 35.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 29, Yaprak 3.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 1-5, 6-7.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 2-12, 30, 31-34.
ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 59, Yaprak 1-27.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

- Азербайжан Архиви*, Бакы, 1971, № 1(9), с. 88-89 [*Azerbaycan Arşivi*, Bakü, 1971, Sayı 1(9), s. 88-89].

Ansiklopedi Maddeleri

- “Şərq Qapısı”, *Naxçıvan Ensiklopediyası*, Cilt II, Naxçıvan 2005, s. 304.
“Чобанзаде Бəкiр Ваһаб оғлу”, *Азербайжан Совет Енcиклопедијасы* [“Çobanzade Bekir Vahap oğlu”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*], Cilt X, Bakı 1987, s. 369.

Kitaplar

- 1926 *Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları (26 Şubat-6 Mart 1926)*, Rusça’dan Azerbaycan Türkçesine çeviren: Kamil Veli Nerimanoğlu, Türkçe’ye aktaran: Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara, 2008.
ACAR Kenan (2001) *Kırımlı Bekir Sıdki Çobanzade (Dilçiliği ve Edebiyat Araştırmacılığı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
ASLAN Yavuz (2007) *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920 Bakü)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
AŞIRLI Akif (2010) *Azerbaycan Mətbuatı Tarixi (1920-1990)*, Cilt II, Bakı.
BURAN Ahmet (2011) *Kırşınlanan Türkoloji*, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
ÇOBANZADE Bekir (2009) *Kırım Tatar İlm-i Sarfi*, Hazırlayan Nariman Seyityahya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- ÇOBANZADƏ Bəkir (2007) *Seçilmiş əsərləri*, Beş cildə, Şərq-Qərb, Bakı.
- KARS H. Zafer (2003) *Tip Tarihi Notları, 1929 Polemikeleri*, Türk Tabipler Birliği, Ankara.
- NƏRİMANOĞLU Kamil Vəli (2006) *Latin Əsəsh Yeni Türk Əlifbası və I. Bakı Türköloji Qurultayı-Bibliografiya*, Bakı.
- XƏLİLOV Fərman (2005) *Naxçıvanı Öyrənən Elmi Cəmiyyət*, Nurlan nəşriyatı, Bakı.
- Адресь-Календарь Азербайджанской Республики на 1920-й г., (1-году издания), под редакцией А. И. Ставровского* Баку, 1920 [*Azərbaycan Cümhuriyyəti'nin 1920 yılı Adres-Takvimi*, redaktör A. İ. Stavrovsk, Bakı, 1920].
- Азәрбајсан Тарихи (апрел 1920 - ијун 1941)*, VI ЧИЛА, Бакы, 2000 [*Azərbaycan Taribi (Nisan 1920-Haziran 1941)*, VI. cilt, Bakü, 2000].
- Азәрбајсан Халк Чумхуријәти (1918-1920) Парламент (Стенографик һесабатлар)*, II ЧИЛА, Бакы, 1998 [*Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti (1918-1920) Meclis Tutanaqları*, II cild, Bakü, 1998].
- АШНИН Ф.Д. - АЛПАТОВ В.М. - НАСИЛОВ Д. М. (2002) *Репрессированная Тюркология*, Москва [AŞNİN F. D.-ALPATOV V. M. -NASİLOV D. M. (2002) *Represionlanmışa Tюрkolojiya/Kurşunlanan Türköloji*, Moskova].
- БҮНҲАДОВ Зија (1993) *Гырмызы террор*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyatı, Bakı [BÜNYADOV Ziya (1993) *Kırmızı Terör*, Azerbaijan Devlet Neşriyatı, Bakü].
- Всесоюзный тюркологический съезд, Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, 26 февраля-5 марта 1926 г. стенографический отчет*, Баку, 1926 [*Umumittifak Türköloji Kurultayı, Birinci Umumittifak Türköloji Kurultayı, 26 Şubat-5 Mart 1926, Tutanaqlar*, Bakü, 1926].
- ВУРГУН Сəмəd (1989) *Көрпүнүн һəсрəти*, тәртиб едән вə редактору Муса Əлəкбərли, Кəнчлик нəшријаты, Бакы [VURĞUN Semed (1989) *Köprünün Hasretü*, düzenleyen ve redaktoru Musa Elekberli, Gençlik Yayinevi, Bakü].
- История Азербайджана (макет)*, том II, Баку, 1954 [*Azərbaycan Taribi (maket)*, Cilt II, Bakü, 1954].
- МƏМƏДАЛИЕВ Ю.Г. (1960) *Развитие науки в Азербайджане*, Баку [MEMMEDELİYEV Y.H. (1960) *Azərbaycan'da Bilimin Gelişimi*, Bakü].
- НАГАЕВ Сафтер (2007) *Иште санъа, çобан оғлу!*, Ақмєсаджит [NAGAYEV Safter (2007) *İşte Sana, Çoban Oğlu!*, Akmescit].
- НАЗАРЛИ А.Ə. (2008) *Народное образование в Азербайджанской Республике (1918-1920гг.)*, Баку [NEZERLİ A. (2008) *Azərbaycan Cümhuriyyəti'nde Halk Eğitimi (1918-1920)*, Bakü].
- Развитие высшей школы в советском Азербайджане*, Под общей редакцией Алнева К. Г., Баку, 1984, с. 176 [*Sovyet Azərbaycan'da Yüksəköğretimin Gelişimi*, editör K. G. Aliyev, Bakü, 1984, s. 176].

Makaleler

- “Структура Общества Обследования и Изучения Азербайджана”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 127-139 [Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Yaparısı”, *Azərbaycan'ı Öğrenen Cemiyet'in Haberleri*, Sayı 1, Bakü, 1925, s. 127-139].
- “Устав Общества Обследования и Изучения Азербайджана”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, 1925, с. 121-124 [“Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin Tüzüğü”, *Azərbaycan'ı Öğrenen Cemiyet'in Haberleri*, Sayı 1, Bakü, 1925, s. 121-124].

- ACAR Kenan (1999) “Bakü Türkoloji Kurultayı’nın Faal Delegelelerinden Bekir Sıtkı Çobanzade”, *1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 91-95.
- BURAN Ahmet (2009) “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”, *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, s. 430-444.
- ÇOBANZADE Bekir (1928) “Profesör A. N. Samoiloviç”, *Maarif İşleri*, Sayı 7-8, Bakü, s. 80-86.
- İSAXANLI İsaxan (2003) “Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University, Bakı, Vol. 6, No 3-4, s. 14-27.
- NAZİM Ə. (1931) “Türq ədəbiyatşinaslığında panturqizm və qəmalizm ələjhinə”, *İnkılab və Mədəniyyət*, no. 3-4 (87-88), s. 59-62.
- ÖBEK Ali İhsan (2009) “Tarihi Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati”, *Turkish Studies*, volume 4/4 Summer, s. 845-855.
- RƏFİLİ M. (1931) “Professor Çobanzadənin byrzya metodolyzysy ələjhinə”, *İnkılab və Mədəniyyət*, no. 2, s. 30-34.
- SAMOYLOVİÇ A.N. (1923) “Azerbaycan’ı Tedkik Eden ve Öğrenen Cemiyet”, *Maarif ve Medeniyyət*, Sayı 11, Bakü, s. 45-46.
- ŞAMİL Ali (2012) “Birleşik Türk-Tatar Devleti Yaratmak Uğrunda Şehit Olan Bekir Sıtkı Çobanzade”, *Ученые Записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, Серия “Филология Социальные коммуникации”*, Том 25 (64), No 3, ч. 1., s. 79-87.
- TAYMAS A. Battal (1954) “Kıımlı Filolog-Şair Bekir Çobanzade’yi Tanıtma Tecrübesi”, *TDAY Belleten*, Ankara, s. 233-263.
- ZİFELDT-SİMYMJKİ A.R. (1928) “Azerbaycanı Tedqiq Cemiyetinin İzleri”, *Azerbaycanı Öyrenme Yolu*, Bakı, s. 59-65.
- ЗИФЕЛЬДТ А.Р. (1925) “Деятельность О-ва Обследования и Изучения Азербайджана за два года”, *Известия Общества Обследования и Изучения Азербайджана*, № 1, Баку, с. 107-112 [ZİFELDT A.R. (1925) “Azerbaycan’ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti’nin 2 Yıllık Faaliyeti”, *Azerbaycan’ı Öğrenen Cemiyetin Haberleri*, Sayı 1, Bakı, s. 107-112].

Ek 1

Protokol⁹⁵

Azerbaycan’ı Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti Hudud Haricindeki Şark Bölümü Türkiye Şubesi’nin Toplantısı / 3 Aralık 1928.

Katılımcılar: Prof. Çoban-zade, Apresov, Prof. Fridolin, Prof. Gubaydullin, Zakirov, Lavrov, A. R. Zifeldt, A. S. Bukşpan, V. Hulufllu, İ. Eminbeyli, Akopova, Musayev, A. Şahbazov, N. Bulatov, Mirzeliyev, F. Şabanov ve diğçerleri (65 kişı)

Başkan: Zakirov **Sekreter:** Şabanov

Başlama saati: Akşam saat 8.20 **Bitiş saati:** Akşam saat 10.30

- Gündem:** 1. Hudud Haricindeki Şark Bölümü Türkiye Şubesi’nin iş planının onaylanması,
2. Çoban-zade: Türkiye’de Maarif ve Medeni Sahadaki Reformlar Hakkında.

⁹⁵ ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 30, Yaprak 6-7.

Toplantıyı açan Zakirov öncelikle Türkiye Şubesi'nin hazırladığı iş planını oya sundu ve onaylattı. Sonra da Çoban-zade'nin konuşması dinlendi.

Çoban-zade konuşmasında, Türkiye'deki medeni sahada 3 akıma dikkat çekti: 1. Türkiye'de reform girişimleri; 2. Basın; 3. Yeni Türk Alfabesi. Konuşmacı, konuşmasını Türk basınına dayanarak hazırladığını belirtti.

Konuşmacı, Türkiye'deki devrim akımlarını değerlendirirken, bu konuda Bekker ve benzerlerinin yazmış oldukları "Türkiye'de dini reformlar uygulanıyor" söylemini hatırlattı. Konuşmacı, aynı zamanda Valter-Graf'ın, Türkiye'deki 3 güce: fanatizm, fatalizm ve din yayma fikri üzerinde durduğunu da vurguladı. Konuşmacıya göre, eğer 1928 Türkiye literatürüne bakarsak, 1928 devrimi hakkında bir yazı bile zor bulunur. Mahmut'un Kemalist akımın sebepleri hakkındaki yazısında onlarda devrim fikirlerinin olmadığı sonucuna varabiliriz.

Türkiye'nin halk edebiyatı hakkında yazılar Cumhuriyet gazetesinde var. Örneğin bir yazıda folklor derneğinin kurulmasından bahsediliyor. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, aydınların "sistemsizliğin karakteri"ni anlamadıkları açık olarak görünmektedir. Gazetede anonim imzayla yayınlanan "Sembolizm hakkında" adlı yazıda yazar sembolün açıklamasından başka hiçbir şey yazmıyor. Gazetenin başka bir sayısında yeni Türk alfabesi hakkında anonim bir yazı var. Yazar orada sadece yeni alfabe'deki mantık hakkında yazıyor. Kufet Bey kendisi bile "Türk dilinin fonetik kanunları" yazısında Türk dilinin bütün seslerinin kutsal değeri olduğunu altını çiziyor.

Köprülü-Zade'nin devrim hareketlerinde yer almaması, onun Türkiye'deki kültürel reformlardan uzak durmasına sebep oluyor. Onun yazıları bunu doğruluyor.

Köprülü-Zade'nin 16-17. asırlar ile ilgilendiği söylenmelidir.

Türkiye'de, Milli eğitim sistemi hakkında yeni fikirler öne sürülüyor. Yunus Nadi, Lunaçarski gibi okullarda yeni reformlar yapıyor. Burada üç eğilim görülmektedir:

1. Köylerde tanıma yönelik okullar oluşturmak,
2. İşçilere yönelik işçi okulları oluşturmak,
3. Kapitalistlere yönelik kapitalist okullar açmak.

Bunların dışında da bu alanda reformlar devam ediyor. Devlet dinî okulları kapattı. Okullarda Arap ve Fars dili derslerinin saati azaltılıyor, dinin öğretilmesine son verildi. Okulların sayı artmaktadır. Kültür işçilerinin sayısı 12 bini geçmiştir. Yayınların sayısı konusuna gelince, burada net bir rakam verilmemektedir: fakat sayılarının çok fazla olmadığını tahmin etmek mümkün. Halk eğitimiyle ilgili makalelerde rakamlara rastlamak mümkün olmamaktadır.

Almanya'ya gönderilen öğrencilerin sayısı yaklaşık 100 kişidir. Hemen hemen bir o kadar da Fransa'ya gönderilmiştir. Türk okullarında Fransız etkisi ve buna yönelik sürüyor. Türk okullarında Fransızcadan başka Almanca ve İngilizce de öğretilmektedir. Terminoloji konusunda üç akımın olduğu söylenebilir:

1. Türk terminolojinin oluşturulmasını savunanlar,
2. Arap-Fars terimlerini savunanlar,
3. Avrupa terimleri taraftarları (Kemalistler).

Türk dilinde terminolojinin oluşturulması farklı nedenlerden dolayı mümkün olmamaktadır. 2. akımın taraftarları güçsüzlü. Arapların kendileri, şimdi Türklerden Arap terimlerini alıyolar (psikoloji terimleri vb). Demek ki Avrupa yanlılarının etkin olduğu söylenebilir.

Adalet Bakanlığının verdiği bilgiye göre, alanla ilgili tüm terimler Türkçe'ye aktarılmıştır.

Türk bilim dilinin oluşturulmasında daha yeterli düzeye ulaşlamamıştır. Ana diyalektler üzerine Türkiye’de hiçbir şeyin yapılmadığını söylemek mümkün. Kunaş Türkçede 13 diyalektin olduğunu gösteriyor.

Latin alfabesine geçiş bilim adamlarının yöneticiliğinde belirli metodlarla uygulanmaktadır.

Çelebi, 3/VI tarihli makalesinde şöyle yazıyor: “Latin alfabesine geçiş ilerlemede araçtır”.

Geçenlerde Türkiye’de, bütün profesörlerin kendi öğrencilerine Latin alfabesini öğretmeleri konusunda bir karar yayınlandı Şimdi Türkiye’de Latin alfabesini öğretmek için 1000’e yakın dernek var. Latin alfabesinin yaygınlaşması Ankara’da da devam ediyor. Bu yıl içinde 500 bin insana yeni alfabeyi öğretmek hedeflenmektedir.

Türk basını alfabemizi Slavyan alfabesi olarak görüyor ve ona eleştiriler getiriyor. Bu eleştirinin yoğunlaştığı nokta alfabemizdeki X ve Y işaretleridir. Oysa biz onlara bu iki harfle ilgili açıklayıcı mektup yazdık. Alfabemizle ilgili Bilimler Akademisi’nden bilim adamı Redlovski’nin değerlendirmeleri var.

Sözlük artık bazı eklemeler ve değişikliklerle yeni alfabede basılmaktadır.

Alfabenin kabul edilme sürecine bakıldığında bizdeki veriler yüzde yüz daha doğrudur. Türkiye’de yeni alfabeyi kabul süreci değişik şekilde -yukarıdan- yürütülmektedir.

Yeni Türk alfabesinde uzun ...[harflerin yeri boş bırakılmış] ve uzun -a, -u var. Görülen o ki Türkler Arap dilinin transkripsiyonunu kabul ettiler; çünkü bütün gramerlerde -Jen Don’de, Samoyloviç’te- Türk dilinde uzun seslilerin olmadığı kaydediliyor. Nedense onlar uzun seslileri kabul etmeye karar verdiler.

Azerbaycan alfabesindeki ses ikilenmesi çok daha iyi ve sadedir.

Türkler Türk dilinde yumuşak / / [burası boş bırakılmış], / / [burası boş bırakılmış] harfleri kabul etmiyorlar.

Bizim alfabemiz onların alfabesini çok etkilemiş.

Edebî diyalektin belirlenmesi sorunu I. Orfografi Kurultayı’nda ayrıntısıyla görüşüldü. Burada iki ilke kabul edildi: *I. Siyasi, II. Fonetik.*

Türkler fonetik ilkeyi kabul etmişler. Onlar konuştukları gibi yazıyorlar. Önemli olan bir husus daha var, onlar yabancı kelimeleri de olduğu gibi yazıyorlar.

Sonda, Türkiye imla kurallarının üçüncü olumlu yönü ise tüm cümlenin (sade cümlenin) bir yerde yazılmasıdır. Eğer Arap kelimelerini Türkçesi ile değiştirmek mümkün değilse, o zaman birleşik yazılmaları çok uygundur.

Konuşmasından sonra Çobanzade sorulan soruları yanıtladı.

Başkan: Zakirov Sekreter: Şabanov

Ek 2

*HUDYD XARICINDƏQI ZƏRK BUROSYNYN TURQIJƏ SEKSİJASƏNİN
25/IIIđə OLAN İCLASƏ PROTOKOLY⁹⁶*

MƏ’RYZƏÇİ: PROF. ÇOBAN ZADƏ

MEVZY’: “TURQIJƏ MƏDƏNİ CƏBHƏSİNDƏQI İSLAHAT”

SƏDIR: ZAQIROF.

QATİB: Ə. BABA-ZADƏ

⁹⁶ ARDA, Koleksiyon 389, Klasör 1, Dosya 58, Yaprak 2-12.

MƏ'RYZƏDƏN XULASƏ

1920-ci ildə Türqijə byrzasijası inkılab edib höquməti ələ qəçirdi.

1908 Türqijə inkılabından sonra turqlərin karzıсында numynə olaraq fransız bəjuq inkılabı dyrmyzsa, by oşun, 20 sənədən sonra onlar daha zijadə Zyralar İttifakıny misal olaraq almaga çalyzrlar. Zyralar İttifakınyın təcubələrinəndən istifadə etmiş və etməqdədir. Məsələn: xəlafətin devrilməsi, dinə və islam mərqəzizjətinə, jymryk vyrylmas, kadınların çarzafe atmaları, qəhnə paltarlarıny atarak jeni Avropa kijafətinə oşirmələri, nəhajət latın sistemində jeni əlifbayə qəçmələri və hətta bez illiq pylanməsələləri həp Zyralar İttifakından aldyklar təcubələrdur qi, by oşun jeni Türqijənin hər bysagında, sahəsində oşəzə çarpmakdadır.

İstifadə etdijimiz mənəb', ancak Türqijə muvəkkəti mətbyatı oldygyny əvvəlcə sizə bildirməyə məcburəm.

Bynyn uçun Türqijə cymhyrijjətinin birçok tədbir və nisbətlərini mukajəsəli syrətdə və asıllarıny mejdana çəkarmak zərtilə tədkik etməq imqanından məhrymyz.

Son zamanlarda Türqijə byrzasijası əcnəbi sərmajədarlıq karzıсында bə'z oşeriləmələr jarməzdyr. Əvvəlcə Türqijədə jalnyz turq sərmajədarlıq ilə izləməq istəjənlər indimətbyatın yazmasına oşerə- "sərmajə əcnəbilərdən, muəssesə əcnəbilərdən, fakat izçiləri turq olmalıdyr." nəzərijjəsinə qəçurlər.

Hətta ədəbijjat və maarif cəbhəsində də bə'z oşeriləmələr oşerunməqdədir. Gəztələrin jazdyklarından anlaşıldıqyna oşerə by oşun Avropa mədənijjətinə adaptə etməq xuljasındadırlar. Daha əvvəlqi xuljalarına rəgmən turq millətlərinin umymi tarixi mədənijjətinə dogry oşedilməməqdədir.

Son zamanlarda məarif nəzarəti vəqili Nəcati bəjin operasijadan əlməsi xusysynda bəjuq oşurultu kopdy. Bynyn turq doktory operasija etmişdi. Ona oşerə də Türqijə təbb faqultəsinin mutəxəssis jetizdirəmədijji, turq doktorlarıny heç bir zəjə jaramadıq xusysynda olan oşurultu, nəhajət Ankarada çarylan muzavərədə medik professorlarından Nəz'ət Əmər və Akil Myxtar bəjlərin çəkəzlarından sonra saqit oldy. Məsələ təbb faqultəsi lehinə həll olundy.^{3 97}

Orda mərqəz Ankara olmak uzrə /tam Zyralar İttifakında oldygy qibi/ "ictimai tərbijə idarəsi", "hərs", "ictimai tərbijə" zə'bələri təzqil edilmizdir.

İctimai tərbijə xusysynda orada iqi cərəjan tokyzmaqta idi:

biri idealizm-/bazda Əhməd Aga Ogly/ dyryrdy, diqəri pragmatizm bazında /fəlsəfəçi Məhəmməd Əmin bəj/ dyryrdy, - cərəjanlar davam edirdi. Ankarada 20 fevralda olan iclasda nəhajət pragmatizmin gələbəsi ilə munakəzə bitmiş qibi oldy.

Turqlərin jeni islahatına və təcəddudunə karzı məmləqətdə zədd cərəjanlar hələ kytarmaməzdyr; həman cərəjanlar bazlıca uçdə xulasə edir:

1/ Əsqi kafalyar, 2/ rezimin dejizməsindən zərər oşerənlər və 3/ gərb höqumətləri /təbbi, turq mətbyatı "gərb byrzasijası" deyə bilməz/.

By uç cərəjan öz-özlijindən anlaşıldıq uzrə təbiidir. Fəkat ən çok manijə gərb höqumətləri təzqil edir. Məsələ Türqijə islahatı kət'i syrətdə onlarıny

⁹⁷ Maarif Nazırı Necati beyin 1929 yılında ölümü üzerine yaşanan polemikler için bkz.: H. Zafer Kars, *Tip Tarihi Notları, 1929 Polemikleri*, Türk Tabipler Birliği, Ankara, 2003.

[.....]⁴⁹⁸ qetmədir, hətta yeni turq əlifbasının həyata keçirilməsi bəşarət millət meclisinin kəbyl etdijə kərarə həyata keçirməji Yunanistan höquməti öz toprağında jazajan turqlər uçun jasad etmişdir. By içi höqumət arasındaqə narazılıqlara by məsələ də ilavə olynmyzdyr.

Hətta zimali Amerika cumhyriyyətləri qibi mədəni bir məmləqətdə, onyn pəytəxti olan Nyyorkda çəkan bir gəzitedə Turqijə zərrə kədər əhəmiyyət verilmədiyi qərulur. “Turqijənin nüfysy 4,5 miljondyr, mərqəzi Kejsəri zəhəridir, indijə kədər Çindən qətirdijləri hijoroglif jazyların atarak latın əlifbasın kəbyl etmişdirlər.” qibi ydyrma zejlər jazmak və bəjləqlə də yeni Turqijənin tanınması təxirə oqramak istəyirlər.

Əmma bynynda bərabər, tam Avropalıların əqsinə olaraq turqlər-də hər bir xərda zeji zizirtməq, bəjutməq fiqri dogmyzdyr. Məsələn Anadoly qəndlisinin təbijiəsi, Avropada, hər jerdə, hər mətbyatda, hər çun turq və Turqijədə danıylması, [...] ⁹⁹ yeni zejləri onlar çək sevirlər. Əmma heç bir məsələ xusysynda onlarda heç bir kampanja jəkdyr. Ortada heç bir prinsip məsələ kojylmajr. Əvvəlqi qibi jənə “millət, vətən, turqliq, turq kan, turq təbijiəsi” qibi bəsit zovinizmə fiqirləri jazamakdadır.

Feodalizm kalğlarından hər sahada kyrtylmak istədiqləri halda din və xusysijətlə Rəmazan xusysynda butun mətbyat sysmyzdy. Jalybz Rəmazan by dəfə əvvəlqi zənlijini gəjb etdijini Balqəsir zəhərində din dərsi okytan bir sənəfa çirərəq mufəttis bir çocykdan: -hanqə dindəsin” -

-Turq dinindəjim,

-Allahdan nə arzy edijorsən.

-Zəncin olmaq istijirəm.

dijə sələdijini bir çocygyn agzından nəsr etməqlə qifajətlənir.

MƏDƏNİ TƏZƏBBUSLƏRDƏN

Bynlara bakmajarak Turqijədə son zamanlarda mədəni səbhədə iləriyə dogry muhummm addımlar atılmakda davam edir:

Istanbylda 100 qiziliq bir mətbəəçiliq məqtəbi açılmızdır qi, 4 zəbəsə vardır: I/ huryfat tərtibi, 2/ maqinaların tədkiki, 3/ qimjəvi bojalər, 4/stinografija zəbəsə.

Ibrahim Xəlifə mətbəəsinin 200 illijini by jakınlarda bəjram etdilər. Mətbəat sərqisi tərtib edildi.

Darilfunyn janında yeni iktisad faqultəsi təzqil edilmişdir.

Turqijədə yeni olan “jəni inkəlab myzəsi” kyrylmyzdyr.

Əl jazmaları ilə zəncin və bəz adamlara oradan istifadə etməq mijəssər olan Istanbyl qutubxanələrinin birləşdirilməsi və hər qəs uçun açık olması zəjan dikkətdir.

Turqlərin məksədi Istanbyly Balkanın maarif mərqəzi halına salmaq oldygyndan, onların təzəbbusu ilə by jakınlarda Istanbylda: Turqijə, Bylgaristan, Jygoslavija, Albaniya və gejrilər tələbələrinin konfrans çəğyrlər.

VII əsirdə jazaməz, sırf turqə jazməz by çun həkiki xəlk zairi sajlən Jynys Imrə çununun təzqil edilməsi.

⁹⁸ Metinde burası boş bırakılmıştır.

⁹⁹ Metinde burası boş bırakılmıştır.

İndijə kədər xəlk zairi Məhəmmət Əmin hesab oldygy halda dəjərli mənəzylələri ondan juqsəq oldygy uçun by oşun Jynys Imrə birinci sərəja qeçmizdir. By xusysda Qəprulu zadənin "Əhməd Jəsəvi ilə Jynys Imrə

[.....]¹⁰⁰

fonatıq əsas uzrə jazmalarıdır. Fəkət bynyyla bərabər by prensipi onlara ifrata vardırılar. Məsəla sözlərin butun qəqlərində butun ərəb, fars, turq və səjir sözləri ezidildijı qibi jazmakda və bəjləliqlə butun sözləri ahəng kanyynna yjdyrmaga çalıbmakdadırılar.

Məsəla: Azərbajcandəqi hərfələr:

Sajfa səhifə

Mamafi mə'mafi

Istifa Isti'fa,

Munur Munir

Muzur Muzir

Şuqru Şuqri

Masar Məzhər

Tabi Təb'

Tabi Tabi'

Mudur Mudir

İmal e'mal

İlan e'lan

Tatil tət'il

Takip Tək'ib

hisap hesab

Bagdat Bagdad

Hilalahmar Hilal-əhmər

Dişlijeceq Dişləjəcəq

İşlijeceq İşləjəcəq

Bəqlijeceq Bəqlijəcəq. və ilax...

Hər jerdə iqi sözu birləşdirərəq bir söz zəqlində jazmaktadırlar.

Məsəla:

Zanətilmeqtedir zənn edilməqdədir

kabyledilmemizdir kabyıl edilməmizdir

takipetilməlisiniz tək'ib edilməlisiniz...

oşürusunuz!.latın əlifbasının asanlığında istifadə edərəq, deji iqi sözu birləşdirməq, hətta butun cumləji də, hətta butun bir məqtyby belə mumqundur deməqlə by janlız bir jol oşeturməq, oşələcəqdə bəjuq karıxıqlıklara mejdən verəcəq və nəhajət

¹⁰⁰ Yukarıda da ifadə edildiyi gibi metnin buradan itibaren bir sayfası -4. sayfası- eksiktir.

Istanbylyn haqim qesilən etdiji dili Anadoly ləhcələrinin hucymyndan sonra anlaşılmajacak və onlar da savadsızlıqlarını bitirdildən sonra zühətsiz e'tiraza kalkıcaklardır. Çünqu milyonlarca Anadoly savadlı qəndlilərinin İstanbylca jazmaqda davam etmələri mümkün deyildir. Çünqu jəj nisbi olan "ı" hərfi "a, ɔ, ɛ, i" dən sonra "ı" zəqlində, "o, y, e" dən "y" zəqlində qəlməsi.

Xəbər zəqilcisinin 8 zəqildə:

dir, dır, dur, dyr, tir, tır, tur, tyr, jazılması, fe'l zəqilcisinin 8 zəqildə:

di, dı, dy, du, ti, tı, tu, ty jazılması və 20-40 hərfdən ibarət murəqqəb sözlərin hər cumlədə çogalması və bir çok bynlar qibi yjgynsyzlıklar, hamısı dildə fransızlar, imlada macarlar tə'kib və təklid etməq istəmələrindən dogmyzdyr. Fəkət nəzəriyyəçi lisançılar tərəfindən kəbyl etdirilməqdə olan by xusysda məmləqətdə qimsənin fiqri sorylmaması, muəllimlərin konfrans, muzavərəsi çağırılmaması və mubahəsəyə jol verilməmişdir. Bəjlə bir jol duzqun deyildir. Lenqivistcəsinə janazımlı olan by usyl pedagozi cəhətdən peq çok kargazılığa səbəb olacaq, məqəblərdə by usyllar tədris edən muəllimlər üçün nə kədər bəjuq çətinliqlər əmələ qetirdiji qimsə tərəfindən duzunulmamışdır.

By xusysda çalısan komisja həqumət ilə bərabər izləjir, azagylarla təmasda bylynməjir.

Bizdə isə təmamilə bynyn əqsinedir. Butun Zyra cumhyriyyətlərində çağırılan muzavərələr, konfranslar, kyryltajlarda muəllimlər tərəfindən çykarılmıy kararlardan sonra məbyri kərar həqmunə qeçməqtdir. Bizdə, Zyralar İttifakında hər xusysda proletar cumhyriyyəti vətəndaşlarına mubahəsə və munakəzə və həll üçün verilməmiş heç bir məsələ həyata qeçirilməmişdir. By xusysda onlar ilə bizim aramızda bəjuq ajrılıq vardır. Əlbət bizim qvətdijimiz jol, kəbyl etdijimiz usyl daha dogry oldygyndan, imla xusysındaqy kararlarmız da daha musbət və daha kənaətbəxtir.

TERMIN /İSTİLAH/ məsələsi.

Anadoly turqləri butun feodalıkdən kyrylmak istədijləri zaman bə'zən hissijjata kəpələrək da iz qərməqdədir. Dil və termin xusysında by dəkikə orada çok sol cərəjan vardır. Hətta Yrfa muəllimlərinin mətbyatda tələb etmələrinə qərə butun fars, ərəb sözləri təmamilə meqəblərdən və qitablardan kaldırılmalıdır.

Həqumətin əmrinə qərə /Laryz/yn 2 cild qitabı bir qəlmə də olsa əcnəbi sözu olmadan turqəyə tərcümə edilməlidir.

Qjürursunuz by qibi təəbbuslər dili zənqinləzdirməq dejil, muhit və zamanənin ictimai, iktisadi və sijasi və sən'ətini duzunməməq deməqdır. Təmasda bylynylan konzylardan alınan hər jeni söz üçün jeni yjdyrma söz bylmak tərəkki deyildir. Avropalıy, konzylarından alıqlar sözlərin qəqlərini saklamız, zəqilçiləri vasitəsi ilə öz diillərinə yjdyrmyzlarıdır. By usyl daha mə'kyl, daha muvafikdir.

Bizim xalk məarif komisarlığı janında olan "glavnayka" biçimində Ankarada marif vəqaləti janında "dil hej'əti" vardır. By 15 uzuvdən ibarətdir, qi, hər uzuv ajda 300 lira maaz almaktadır. By hej'ətin qərəcəji izlər:

1. Gramər.
2. Lugət
3. Əsqi turq sözlərini canlandırmak
4. İmla birliji

5. İmla dil əsərləri haqqında mutaləə.

qibi komissyalardan ibarətdir.

1-4 komissjaların vəzifəsi özü-özlünə anlaşılmakdadır. Mutaləə komissjony isə çapdan çıkmış qitabları okuymaq, təhlil etməq və resenziya jazmaqdır.

“Butun fransız sözlərinə karzılık olmak üzrə turqçə sözlər tapılmalıdır.” “əsəri olmaq ilə bərabər” “bə’z ərəb, fars sözləri saklana bilir” mulahəzələri pəq kuvvətlidir.

By hej’ətin jeni “icad”larından biri də “fob”, “fil” sözləri jerinə “səvər”, “sevmez” sözlərini izlətmələri, “anglofil”-“inqilizsəvər”, “anglofob” “inqiliz sevmez” demislərdir.

Rysca zrelost sözu jerinə ƏRQI qibi söz tapılmışlardır. /verəji, sevəji, səvəjiyə ydyrarak/ by syrətlə turqçədə əlmuz, ojetmiş zəqilçiləri məsələ: oqəl, qal, qəl, kal, ziq, zək qibi zəqilçiləri diriltməq istəyirlər.

Mustəkil turq dili jaratmaq istəyəraq 70-80 kədər syffiks jaratmışlar qi, bynların 9-10 i hajatda, mabakiləri isə cansızlara aiddir. By cansız zəqilçiləri diriltməq izinin nə kadar oquc oldygy bir neçə dəfələr artək təcrübə edilmizdir.

BƏJUQ TURQ LUGƏTI

Turq dillərinin iztikakı və ədəbi lugətləri. 1927.

By oqun əlimizdə olan ən muhum əsərləri “bəjuq turq lugəti” karzılmışdadır. Bynyn zahiri kyrylyzy, texnikası oqözəldir. 900 kədər muktəbəs qagızdan ibarət səhifə vardır. Fəkat mahijətə bynyn dəoqəri nədir. By qitabda o kədər bəjuq səhlər vardır qi, ony əjlə bilənləri biz darilfunyna belə byrakmajız. Məsələ: Turq ləhcə və zə’bələrini munasəbətlerini, yjynlyklarını, iztikaklarını, bəloqulərini hər bir torqologa məlym oldygy uzrə janlız oqöstərilmişdir. Anlaşılıb uzrə bir çok /77/ əsərdən və bir çok dildəqi aftorlardan istifadə etmişdir. Laqin XVIII əsir torqologlarından oqə qəçə bilməmişdir. Korejalılar ilə Mogolların dilləri arasındaqı ayrılıqları, baska-baska dil oldyklarını farkına varamamışdır. Bu iqi dil bir qəqdən ayrılmışdır denilir.

“Ap” zəqilçisini jalınız cigatajca “at” gerb, “ac” sözünü azərbajcanca oqöstərir. Həttə Azərbajcanda məjmyna “biçin” didiqlərini iddea edir. By qibi zəjlər jalınız bir sözə aid dejidir. By qibi binlərcə söz vardır. Bynyn uqun zivələrin xusysijətlərini oqöstərə bilməz.

Sözlərin mənzəi haqqında da bir zəj jokdyr. Əsqi ilə jeni sözlər mukajəsə edilməmişdir. Deməq qi, iztikaki lugət dejidir.

Ədəbi cəhətdən həttə Zəmsəddin Samijə belə jetizə bilməyir.

Luzymсыz jərə lugətdə turqçədə, ədəbi dildə izlənməyən və ja turqçə lazım olmajan bir çox jersiz sözlər izlənmizdir. məsələ: bəti-bətiş /ərəbcə karpız/, bəttitə /bəcəqlərin ibtidai zəqli/, bəyze /sivri sinəq/ və jaxyd amizatin, emiləid, amilodeqstrin, amilobakter, amonjym, anterəzoid, zatəkahilxəfijjədə uzvu-əlkah, barotermograf, baroskop və ilax...qibi by sonynyc xusysi terminlərdir.

İndi lugətin daha muhum jərinə qəçirəm:

Turq lugəti, gərb ləhcəsindən baska, yjgyr, qagataj, azəri, kazan dillərinin və yjgyrcadan ayrılan və by nəktəi nəzərdən butun turq dilləri ilə yzak-jakın bir munasəbət ərz edən jakyt, çovaz, kərgiz qibi ləhcələrin iztikaki, mukajəsəvi və ədəbi bir lugətnaməsidir. By cumlə içində iqi bəjuq, bojnzyly janlız vardır: I-azəri ləhcəsinin gərb gypyna oqirməyib

ygyr, çagataj, kazan, tatar ləhcələri grypyna sokylmasъ, 2- daha bəjuq bir janlyz çovaz və kыргыз qibi ləhcələrin ygyrcadan ajrlymъz olmasъdyr. Azəri ləhcəsi jykarьda q̄estərilən zivələrə dejil, gərb grypyna oqırər. Çovaz və jakyt dillərinin ygyrca ilə heç bir əlakəsi jokdyr.

Əsqi ygyrlyar və onlarьn dilləri hakkьnda bə'z nəzəriyyələr vardыр. Laqin bynlarьn heç birisi, indijə kədər, çovaz qibi bezinci-altьncь miladi əsirlərdə mevcyud olan bir dilin ən əsqi abidələri II-ci /on birinci/ miladi əsirlərdən bazlayan ygyrcadan çьkьdyгьн iddə edəcəq kadar boz və oqulunc bir fiqri iləri surməmişdir.

Lugətdə iləri q̄edildijə janlyzlar inanylmaz dərəcədə bəjur və oquluncdən oqulunc əqillər alыр.

1. Fino ogrijen, 2. Turq, 3. Mongol, 4. Manço.

2. Lapon, Fin, Macar, Çirəniз, Bazkьrd, Vogol, Samojid.

3. Gərb turqəsi, Azəri və Səlyk və Turqməncə, Ygyrcadan mustak.

4. Əzdərhan tərələrində kollаныlan Kalmykca,

5. Tyngyz, Manço, Korea.

By cədvəldə Husejn Qazьm bəy turq-tatar dillərinə jakьn olan dilləri q̄estərməq istəmişdir. Byradan anlaзьldьgьna q̄erə lapon, fin, Macar dili ilə bazkьrd dili bir imiz. Əmrundə bir bazkьrd qitabь, jakyd canь bir bazkьrd q̄erən adam by fiqri səjləyə bilməz. Çunqu bazkьrd dili ilə by dillər arasьnda heç bir munasəbət jokdyr. Qazim bəy bir səj izitmiş, kəza, nə oldygyny ejicə hatьrlajamamъz, bə'z alimlər, by arada “Kaztrən” bazkьrdlarьn kan cəhətindən fin xəklərilə karьdyгьн səjləmişlərdir. Nə olsyn qi, Istanbyl turqlərində də çərqəz, rym kanь az dejildir. Əmma bynyyla belə heç qimsə byndan Istanbyl turqəsi ilə çərqəz və rym dillərinin bir-birinə jakьn oldygy nəticəsini çьkara bilməz. Hər qəs xusysi ilə lugət jazan bir dil mutəxəssisi, dilin və ыkьn bazka-bazka səjlər oldygyny bilməlidir.

Jenə ejni cəqdvəldən q̄erulduju vəch ilə məqjərsə tunquz, manço, koreja dilləri bir-birinin jakьn imiz. Mogolcaь da jalьnyz Əzdərhan tərəflərindəqi kalmyklar səjlərlərmiz. Mogollarьn əzləri, Byrjatlar hatьrdan çьkmьz. By qibi lisanijjat mə'lymatь ilə tələbəji darilfunyna almajьz.

Lugətin jazьsь ərəb əlifbasь ilə, transkripsjasь fransьzcadыр.

Bir lugətdə dejil, butun terminlər məsələsində də bəjuq bir anarьz həqum surməqdədir. Turqlərin by devri Azərbajcan turqlərinin 20-21 sənələrindəqi devirlərini hatьrlatыр.

“Bəjuq lugət”ə q̄erə daha əcajib və by qunqu elmlərdən daha yzaq bir əsər olarək əlimizdə Semih Ryfat bəjin “təzrif huryf kanynlarь” namindəqi əsəri var. Semih Ryfat Ankarada təlif və tərcumə hej'əti rəisidir. Jə'ni əlqənin elm və urfan izlərini idarə idənlərdən birisi. bakьnyz: əsərlərində nə qibi səjlər jazьr:

“Kalьn səslər bəjuq səjləri, incə səslər qiciq səjləri q̄estərir. imiz”. Məsəla: “papak, kajьk, sopa, jokyз, kalьn; ipəq, incə, əz, çəp, eniz.. -incədir”

əjlə isə: dəniz, əjəl, bəjuq, juqsəq.. səzlərinin səsləri incə oldygy halda nə uçun bəjuq səjlər q̄estərməqdədir. Diməq təmamilə zazьlacak bir nəzəriyyə.

daha:

a səsi irtifai q̄estəririmiz /abьk, sabьk, sarpьz./

o " dəjirmi səjləri q̄estəririmiz: /obkьn-oqirdab, obryk-çəquq./

i " incə " " : /ip, incə, ipliq/

s " ɔɔzɔɔ ɔɔɔurnməjən zɔɔləri, jaxyd maji'ləri ɔɔɔtərimiz. /is, səs, sɔz, sud/.

d-t səsi-nakilijət savtījəsi az olan zɔɔləri ɔɔɔtərimiz. /toz, toprak/

k-g " sərt və katı zɔɔləri ɔɔɔtərimiz. /kajək, kapak/.

Qulursunuz, ɔɔuluncə dejlmi, turqəji jaxzə bilən hər qəs tərəfindən cərh edilə biləcəq olan by nəzəirjələrlə nə kədər janlız. Bynlara karzə istənildij kədər misal tapıla bilər.

Əsərinin diqərlər bir jərində:

/mafevk-əlsərf təhlilat-savtījə/, bir az daha tə'mik edilərəq bütün əsasatə mevcəz və muəjjən kanyınlar tətik edilməq zərtilə turqəmizdən /bejnəlmiləl bir lisan/ çəkərmək rəq kolajlız. /109/

Turqədəq "mevcəz və muəjjən kanyınlar" Samih Ryfət bəjin ɔɔɔtərdiqələrindən bəzəkə bir zəj olmadıq, turqənin az zamanda bejnəlmiləl bir dil olacağından, az çək lisan və mədənijət məsələlərinə əznə olan adamlardan bəzəkə, hər qəs inənə bilər.

Samih Ryfət bəj əsərini by səzlərlə kytarılır:

Turq ilq ədvar-xilkətdə jazırdı, muntəhaj-həzrə kədər jənə jazacək və əsalətini muhafəzə edəcəqdır. /110/

Məsələ byraja çatacək oldykdan sonra kalkıb lisanijətdən, tarixdən dəmm yrmək heç də lazımlı dejid. Məhəmməd Əmin bəjin hər hanqə zə'ri neçə illərdən çiqnənə-çiqnənə qəhnələməz olan xuljə, romantiq fiqri daha da əjdən bir surətdə anlata bilər.

İzətə joldazlar! mənim məbyatda az zamanda istifadə etməq sızə ərz etməq istədiyim by kədərdır.

/Alkəzlar...../

SYVALLARA CAVAB

Jərlərdən verilmiş jazıblı və zifahi syvallara prof. cavab verərəq deyor qı, "fonetika, səzləri muəjjən sistem altına almak" deməqdır. Dildə icimai sistem oldygyndan imla və istiləh məsələsi də əjlə olmalıdır.

Turqijədə 8 dən çək ləhcə vardır. Azərbaycan jykərlə-azagı 2 ləhcə ola bilər. Fəkət by ləhcələri birləzdirməq bir ədəbijət dili, məqtəb dili jarətmək lazımdır. Hər jərdə haqim sənəflən dili gələbə çaldıqı üçün byrada da proletarijətlən dili haqim olmalı. bütün qitlə dili jarədləlməkdir.

Lisan üçün əsas olmayan jərdə imla üçün əsas olamaz.

Orxon zamanında belə muəjjən lisan və ləhcə birlijə olmamışdır.

MUBAHƏSƏLƏR

I. prof. Ə. Ubejdylly:

1-Lugətin ərəb səzlərində anarzi oldygy, ɔɔləcəqdə karzıklıq əmələ ɔɔləcəjini inkılab da, islahat da Turqijədə dil məsələsini duzəldə bilmədiyini, dili jykərdən duzəltməq istədiylərini lugətin tarixi bariz janlıklıqlıq oldygy misallər osmanlı əsərlərdən ɔɔturdujunu və turq-alman byrz yazıjasınlıq məfqrəsini dazdıqınlıq səjləjir.

2- Azərbaycanca 22-24-nci illərdə olan imla anarxizi ilə Türqijə imlası arasında olan bənzirliyi və onların da [.....]¹⁰¹ bəlasına dütyldyklarını, Türqijə imlasında bə'z çətinliqləri və məsələ kar ilə qar, kələm ilə qələm... qibi sözlərin Türqijədəqi ancak bir /k-q/ ilə jazılması Azərbaycan ləhcəsində nə kədər ağır olacağını zəmir vəsi ilə qaf farsı olan qi lərin səzə bitizməsinin əntəəl tərətdijini və bir çok kusurlarını **Q**əstərərəq **Q**ələcəqdə, prof. Çoban-zadənin: Azərbaycanca nəzər olynan mətbyat arasındaqı imla fərkləri-imla anarxizi haqqında də mufəssəl mə'ryzə verməsini rica edijor qi, bəlqi by glavnyakə janında təzqi olunan imla komitəsinin fəalijjəti səcəsində **Q**ələcəqdə imlamızın dogry-duz**Q**un və vahid bir imla olmasını arzu edir.

Ağa-zadə F.

By **Q**un Türqijədə kabyl olynan hər xəbər zəqilcisi və jaxyd Bəzkərdstanda lajihəsi hazırlanan 12 cur zəqilcisi və di**Q**ər jaratmaq istədiqləri jəvi sözlər, jeni formalar bəzəkəş üçün **Q**uluncdur. Ləqin həkikət olaraq bir zəji deməlidir qi: joldaz Lenin jeni əlifbanın Azərbaycanca kabylıny ezidərqən “by zərk üçün inkəlabdır” demizdir. By əlifba zərk üçün dogrydan da inkəlab oldy. Zyralar ittifaq xalqlarından bəzəkə, Türqijənin də kabyl etməsi, by jəkənlərdə İranda da bu məsələ xusysda mubahəsə açılması və həttə **Q**ələcəqdə Hindistanda və bəzəkə zərk **Q**ələlərində də kabyl olynacağını düşünməli, oralarda imla xusysijjətləri nə kədər səhləvi olacaqsə, olsyn, fəkət jeni əlifbajə kabyl etmələrini juraqdən alkəzlamalıjək.

CAVAB

Prof. Çoban-zadə, Prof. Ubejdylinin səjlədiqlərini təsdik edir. Xylyflınyın fiqirlərini alkəzajjək, deji: əlbət Azərbaycanca bizim birinci məksədimiz bə'z xusysijjətlərdə kalan imla ajrınıgını kaldərmək muəjjən saglam prinsiplər üzrə vahid və duzoqun imlajə həjata qeçirməqdır. Biz Türqijənin imla prinsiplərini tənqid edərqən özümüzdən o qibi janlızlıklara jol verməməq, onlar gibi imla prinsiplərində ancak fonetiq prinsibi hesablamajjə ictimai və pedagozi cəhətləri də ynytmamak lazımdır.

Hər bir ləhcənin inqizafı üçün xusysi muhitindəqi ictimai, iktisadi və sijasi zərtləri nəzərə almak oldygy üçün biz də Azərbaycanın vahid və duzugun imlasını duzəltməq istəijriq qi etimoloji prinsiplərinin byrada məksədi bydyr.

/ALKƏZLAR/

Sədr joldaz Zaqirof, səjlədiqi by muhum və çok dəqərli mə'ryzəsi üçün Prof. Çobanzadəjə çin qənuhdən təzəqqur edir.

//A L K Ə Z L A R/

Sədr:

Qatib:

¹⁰¹ Metinde burası boş bırakılmıştır.